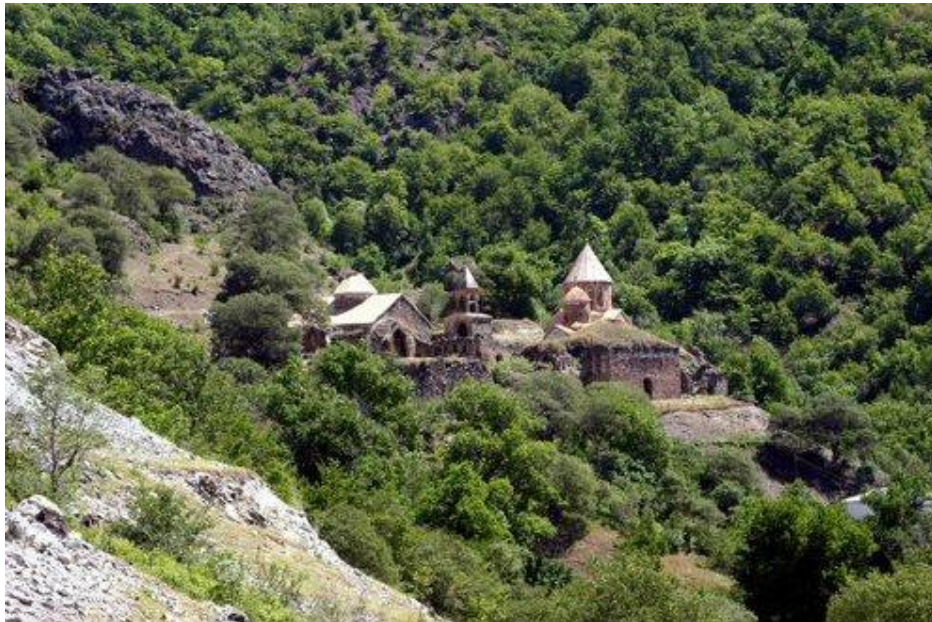

Nagorny Karabach

Kruispunt van Conflicten

Sara Crombach

Begeleider: dr. M.C. Jansen

Maart 2009

Europese Studies

Universiteit van Amsterdam

Inhoudsopgave

Voorwoord		3
Inleiding		4
Hoofdstuk I	Historisch Overzicht	8
Hoofdstuk II	De Sovjetunie	18
Hoofdstuk III	Het Conflict om Nagorny Karabach	22
Hoofdstuk IV	Het Vredesproces	26
Hoofdstuk V	Armenië	29
Hoofdstuk VI	Azerbeidzjan	35
Hoofdstuk VII	De Russische Federatie	43
Hoofdstuk VIII	Turkije	46
Hoofdstuk IX	Iran	51
Hoofdstuk X	Het Westen	56
Conclusie		60
Bibliografie		65

Voorwoord

In 1997 werd ik voor het eerst van redelijk dichtbij geconfronteerd met het conflict om Nagorny Karabach. Als concertpianist was ik uitgenodigd om enige concerten te geven met een Armeens kamerorkest dat sinds de oorlog de zware Armeense winters ontvluchtte en in Duitsland rondtoerde. De opbrengst van de concerten was bestemd voor humanitaire hulp aan Armenië en Nagorny Karabach. Mijn kennis over de regio reikte op dat moment niet verder dan die van de gemiddelde Nederlandse krantenlezer en ik was graag bereid om mij in te zetten voor de goede zaak. Pas vele jaren later zou ik beseffen dat met de opbrengst niet enkel humanitaire hulp werd bekostigd maar vermoedelijk ook militaire middelen waarmee uiteindelijk de status-quo van het conflict verlengd zou kunnen worden.

Vanaf 2002 besloot ik, in verband met een grote liefde voor de Russische taal en literatuur, om naast mijn leven als musicus te beginnen met een studie Russisch aan de Universiteit van Amsterdam. Dankzij deze studie was ik in 2005 in de gelegenheid om een rondreis te maken door Georgië en Azerbeidzjan. Vanaf dat moment raakte ik geheel in de ban van de regio. De verpletterende gastvrijheid, de schoonheid van de natuur, het heerlijke eten en de warme contacten hadden hun uitwerking niet gemist. Ik zag echter ook de desastreuze gevolgen van de oorlog en de moeizame economische en sociale transitie die de samenleving onderging. In de zomer van 2005 werkte ik in een weeshuis in Bakoe en naar aanleiding van deze indrukwekkende ervaring besloot ik om na mijn Bachelor Russisch mijn studie voort te zetten met een Master Oost-Europese Studies, in de hoop mijn kennis over het gebied en zijn problemen te vergroten en wellicht ooit een bijdrage te kunnen leveren aan een duurzame vrede. Toen ik een onderwerp moest kiezen voor mijn scriptie was het besluit dan ook snel gevallen: natuurlijk zou ik mijn scriptie gaan wijden aan het conflict om Nagorny Karabach. Voor het totstandkomen van deze scriptie ben ik dank verschuldigd aan mijn vele Azerbeidzjaanse vrienden, in het bijzonder aan Nurlana, Zaur, Ruslan, Gülnar en Saeid. Verder dank ik mijn Nederlandse vrienden en vooral mijn moeder en mijn zus Miriam die mij met een onverwoestbare morele en praktische steun terzijde stonden.

Wat betreft de transcriptie van Russische, Azerbeidzjaanse, Turkse en Armeense namen heb ik, met uitzondering van de bibliografie, gekozen voor de populaire Nederlandse spelling. Tot slot wil ik de innige wens uitspreken dat de Zuidelijke Kaukasus uit de spiraal van geweld en instabiliteit zal raken en dat duurzame vrede in de toekomst bereikt wordt. Moge de wijsheid het winnen van nationalisme, trots en bitterheid.

Inleiding

Nagorny Karabach ligt in het centrum van de Zuidelijke Kaukasus, een regio die al sinds de Oudheid legendarisch is als mozaïek van volkeren, talen en culturen. Door de onherbergzame ligging leefden vele van deze volkeren sterk geïsoleerd en was onderlinge samenwerking moeizaam of zelfs onmogelijk. Tegelijk was het gebied, als brug tussen Azië en Europa, gelegen tussen de Kaspische Zee en de Zwarte Zee, een gewilde prooi voor omringende imperia, die eeuwenlang hun expansiedrift botvierden ten koste van de plaatselijke bevolking. Nagorny Karabach toont reeds door zijn naam de complexiteit van zijn identiteit: Bergachtige (Nagorny: Russisch) Zwarte (Kara: Turks) Tuin (Bach: Perzisch).

Sinds 1988 vormt de gehele regio een toneel van conflicten over etnische identiteit, territoria en grenzen. De strijd die tussen Armenen en Azeri's oplaaide over de status van de Autonome Oblast' Nagorny Karabach (NKAO) zou zelfs bijdragen tot het uiteenvallen van de Sovjetunie. Hoewel het conflict begon in 1988, zijn de wortels ouder: reeds in het begin van de 20ste eeuw waren er enige malen hevige uitbarstingen van geweld, maar toen de Sovjetunie haar macht in de regio geconsolideerd had was de situatie decennialang betrekkelijk rustig. Het nationaliteitenbeleid van de Sovjetunie bleek echter tijdens Gorbatsjovs politiek van *Glasnost* en *Perestrojka* een grote bron van onvrede voor de strijdende partijen. Terwijl de conflicten in het begin van de 20ste eeuw samenvielen met de ondergang van de Russische en Ottomaanse imperia, barstte het Nagorny-Karabachconflict in 1988 los toen de centrale macht van de Sovjetunie tanende was. Beide keren zorgde een groeiend machtsvacuüm voor een chaos met bloedige gevolgen.¹

Tot 1991 was het conflict een intern probleem voor de Sovjetunie, maar nadat Armenië en Azerbeidzjan² (en Nagorny Karabach!) hun onafhankelijkheid proclameerden kreeg de strijd internationale proporties. Vanaf 1991 veranderde het binnenlandse conflict in een internationale oorlog die in 1994 'bevroren' werd met een staakt-het-vuren. Dit betekent echter geenszins dat de strijdende partijen tot een oplossing zijn gekomen. Intensieve bemoeienis van de internationale gemeenschap leverde weliswaar een (kwetsbare) militaire

¹ Coppieters, p. 13

² Azerbeidzjan verklaarde zich op 30 augustus 1991 een onafhankelijke staat, Nagorny Karabach antwoordde hierop door drie dagen later (op 2 september 1991) de onafhankelijkheid uit te roepen en Armenië volgde op 23 september 1991.

stabiliteit,³ maar er is geen overeenstemming bereikt over de status van de regio en de naar schatting een miljoen vluchtelingen wachten tot op heden op de mogelijkheid om terug te keren.

Gedurende de jaren negentig waren in het Westen twee visies op het conflict dominant:⁴ Volgens de eerste visie was er sprake van een oude vijandschap, gebaseerd op etnische en religieuze verschillen.⁵ Deze vijandschap was jarenlang bevroren door Sovjetrepressie en tijdens de hervormingen van Gorbatsjov wederom ontdooid, met alle gevolgen van dien. Deze visie doet echter geen recht aan de werkelijkheid. In het verleden waren de onderlinge relaties redelijk vreedzaam en het conflict was niet religieus van aard. De uitbarsting in 1988 kwam voor vrijwel iedereen geheel onverwacht.

Volgens de tweede visie was het conflict het gevolg van een permanente machtsrijd tussen imperia die streefden naar hegemonie in de regio. De conflictpartijen zijn enkel weerloze pionnen van andermans ambities. Beide visies zijn te beperkt en houden geen rekening met de complexe verstrengeling van factoren die uiteindelijk tot escalatie zouden leiden.

Nagorny Karabach is een modern territoriaal conflict, waarbij nationalisme functioneert als motor om de bevolkingen te mobiliseren. De aard van het conflict is bijzonder complex: ten eerste betwisten Armenen en Azeri's de status van de regio en men is het niet eens over wie de strijdende partijen zijn. Volgens Armenen speelt de strijd zich af tussen Azerbeidzjan en de Armeense bevolking van Nagorny Karabach, die in opstand kwam tegen onderdrukking. Volgens Azeri's is deze visie hypocriet want Armenië had wel degelijk een actieve bemoeienis bij de afscheidingsoorlog. Tijdens de vredesbesprekingen weigert Azerbeidzjan Nagorny Karabach als gesprekspartner te erkennen. Voor beide partijen heeft de enclave een enorme symbolische betekenis en beider visies op de geschiedenis zijn geheel met elkaar in tegenspraak.

Een belangrijk obstakel op weg naar duurzame vrede is de onverenigbaarheid van het recht op zelfbeschikking van de Armenen uit Nagorny Karabach en de territoriale integriteit van Azerbeidzjan. De federale structuur van de Sovjetunie bleek een gevaarlijke erfenis. In de late jaren tachtig zagen de nationale minderheden, als gevolg van de tanende macht van het

³ De Georgische conflicthaarden die in augustus 2008 opnieuw oplaaiden, laten zien dat een quasi-stabiliteit snel kan omslaan.

⁴ Özkan, p. 574

⁵ Huntington, pp. 278-279, volgens hem is er sprake van een botsing tussen christenen en moslims.

centrum, hun kans schoon om hun bevolkingen te mobiliseren en de nationale elites vertoonden weinig inzet om te zoeken naar vreedzame oplossingen.⁶ Integendeel, alle partijen creëerden hun eigen historische mythes als legitimering voor de strijd. De geschiedenis werd een gevaarlijk instrument van een escalerend nationalisme.

Het conflict deed na de Koude Oorlog de internationale verhoudingen polariseren, waarbij Armenië zich gesteund wist door Rusland en Iran en Azerbeidzjan hulp kreeg van Turkije en het Westen, dit laatste in verband met de enorme olievoorraden van het land. Een nieuwe opleving van het conflict kan dus grote internationale gevolgen hebben.

In dit onderzoek wil ik de invloed van het koloniale verleden op het conflict bestuderen.

In hoeverre wordt het conflict in stand gehouden door externe belanghebbenden, die voordeel hebben bij een prolongatie van de impasse?

In welke mate dragen de strijdende partijen zelf een verantwoordelijkheid voor de huidige status-quo en welke rol speelt de erfenis van de Sovjetunie hierbij?

Om deze vragen te beantwoorden zal ik allereerst een historisch overzicht geven van de regio met aandacht voor de geheel uiteenlopende visies op de geschiedenis die Armenië en Azerbeidzjan koesteren omtrent hun grotendeels gezamenlijke verleden. In de 19de eeuw kreeg Rusland de hegemonie in de Zuidelijke Kaukasus en aan het eind van deze eeuw ontwaakte het Armeense en Azerbeidzjaanse nationalisme. Ook de herhaalde uitbarstingen van geweld in het begin van de 20ste eeuw worden onder de loep genomen. Vervolgens zal ik nader ingaan op de invloed van de Sovjetunie. Wat behelsde Stalins nationaliteitsbeleid, welke rol speelde religie en op welke wijze voltrok zich de vorming van een nieuwe Sovjetidentiteit? Tijdens de hervormingen van Gorbatsjov werden scheuren in het systeem zichtbaar en in deze periode ontvlamt het conflict in Nagorny Karabach, hetgeen in hoofdstuk drie beschreven wordt. In hoofdstuk vier volgt een overzicht van het vredesproces dat sinds de vroege jaren negentig gevoerd wordt met behulp van externe actoren. Vervolgens beschrijf ik de situatie in Armenië en Azerbeidzjan vanaf de onafhankelijkheid in 1991. Welke rol speelt het conflict in de binnenlandse politiek? In de hoofdstukken zeven tot en met tien wordt achtereenvolgens de rol van Rusland, Turkije, Iran en het Westen beschreven. Tot slot volgen

⁶ Coppieters, p. 13

de conclusies. Wetenschappelijke en journalistieke studies, aangevuld met websites en interviews, liggen aan de basis van dit onderzoek.

Hoofdstuk I

Historisch Overzicht

1.1 Inleiding

Toen in 1988 het reeds enige tijd smeulende conflict tussen Armenen en Azeri's escaleerde, bleek al snel dat historici een betekenisvolle rol speelden als katalysator van de groeiende vijandigheden tussen de beide bevolkingsgroepen. Zowel gedurende de oorlog, als tijdens de nasleep ervan (die tot op heden voortduurt), lijkt de voortschrijdende polarisatie voor een belangrijk deel het gevolg van de onverenigbaarheid van twee geheel verschillende visies op de geschiedenis.⁷

De symbolische betekenis van Nagorny Karabach is voor beide partijen zeer groot. Volgens Armenen maakt de regio al tweeduizend jaar deel uit van hun oorspronkelijke leefomgeving en was zij van oudsher de thuishaven van Armeense *Meliks*⁸ en kerkvaders. Azeri's betogen dat Nagorny Karabach deel uitmaakte van het oude Albanië, dat als voorloper wordt gezien van het huidige Azerbeidzjan. Het gevoel dat de regio de geboortegrond was van de Azerbeidzjaanse muziek en poëzie maakt de huidige situatie voor de meeste Azeri's zeer onverkwikkelijk.⁹

Hoewel de situatie in de gehele Kaukasus eeuwenlang complex was, zijn de wortels van het geschil vooral te vinden in de woelige periode aan het begin van de twintigste eeuw, beginnend bij de onlusten in 1905 en uitmondend in de burgeroorlog die voorafging aan de vorming van de Sovjetunie.¹⁰ Ook het raamwerk van het dispuut is relatief modern. De val van het Russische en Ottomaanse Rijk ging gepaard met grote sociale ontreddeering in de hele regio. Bij Armenen en Azeri's ontwaakten nationalistische gevoelens en de wens tot zelfbeschikking. Beide versies van geschiedschrijving worden hiermee ook verhalen van een vaak moeizaam proces van dekolonisatie en een streven naar onafhankelijkheid.

De strijd der historici richt zich in eerste instantie op de Oudheid: wie bewoont de regio het langst en wie heeft dus de oudste rechten? Beide partijen claimen een ononderbroken aanwezigheid in het gebied en men bestempelt de tegenstander geringschattend als 'zigeuner'

⁷ Coppieters, p. 15

⁸ Meliks waren lokale prinses die gehoorzaamheid verschuldigd waren aan het Perzische Rijk. Vaak waren deze feodale leiders elkaars rivalen. De Waal, p. 149

⁹ De Waal, p. 3

¹⁰ De Waal, p. 126

of import.¹¹ Geschiedenis wordt gebruikt als legitimering van de politieke claims en historische argumenten beheersen het openbaar debat sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw. De historiografie wordt het instrument van de politiek in een uiterst gepolariseerde situatie. Wetenschappers van beide partijen maken aanspraak op de absolute waarheid omtrent het verleden en de tegenpartij wordt beschuldigd van geschiedvervalsing.¹² Het historisch debat dat aan de vooravond van het conflict losbarstte zou al snel een inleidende, retorische fase blijken, die spoedig uitmondde in een burgeroorlog. Hoewel men zich kan afvragen of historische claims enige relevantie hebben, kan het nuttig zijn om een blik te werpen op het turbulente verleden van de Zuidelijke Kaukasus. Temeer daar nu juist deze historische claims zo'n onmiskenbare rol speelden bij het ontstaan en het instandhouden van het dispuut.

1.2 De periode tot de negentiende eeuw

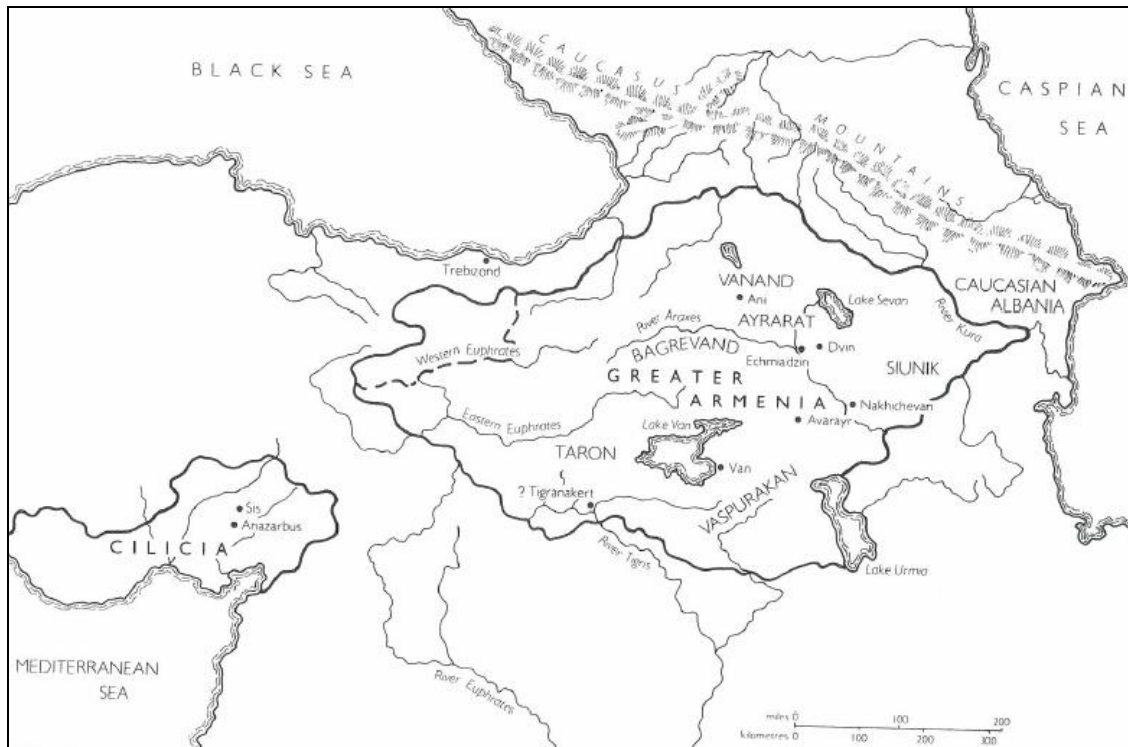
De Kaukasus werd van oudsher gekenmerkt door een groot etnisch pluralisme. Deels was dit het gevolg van het ondoordringbare landschap dat maakte, dat vooral de volkeren van de Noordelijke Kaukasus zeer geïsoleerd leefden. De Zuidelijke Kaukasus was door zijn vruchtbaarheid en gunstige klimaat altijd een gewenste prooi voor de omringende volkeren.

Reeds voor onze jaartelling kwam Armenië op als een grootmacht in de regio. Het rijk bereikte qua omvang een hoogtepunt ten tijde van Tigran II (95-50 v. Chr.), onder wie een grote gebiedsuitbreiding plaatsvond.¹³ Toen Armenië in de vierde eeuw het christendom als staatsgodsdienst aannam, reikte het land van de Zwarte Zee tot aan de Kaspische Zee en van de Middellandse Zee tot in het huidige Iran. Herhaalde invallen van onder andere Perzische en Ottomaanse zijde, leidden er in de veertiende eeuw toe dat het rijk zijn autonomie verloor en uiteenviel in kleine vorstendommen. Hoewel er dus geen sprake meer was van een Armeense staat vormden religie, taal (met een eigen alfabet) en cultuur een sterke identiteit en een groot gezamenlijk bewustzijn.

¹¹ De Waal, p. 153

¹² De historicus Zori Balayan voerde dit debat aan in Armenië en zijn collega Ziya Boeniyatov deed hetzelfde in Azerbeidzjan.

¹³ Pietzonka, p. 35

Kaart 1 Armenië in de Middeleeuwen

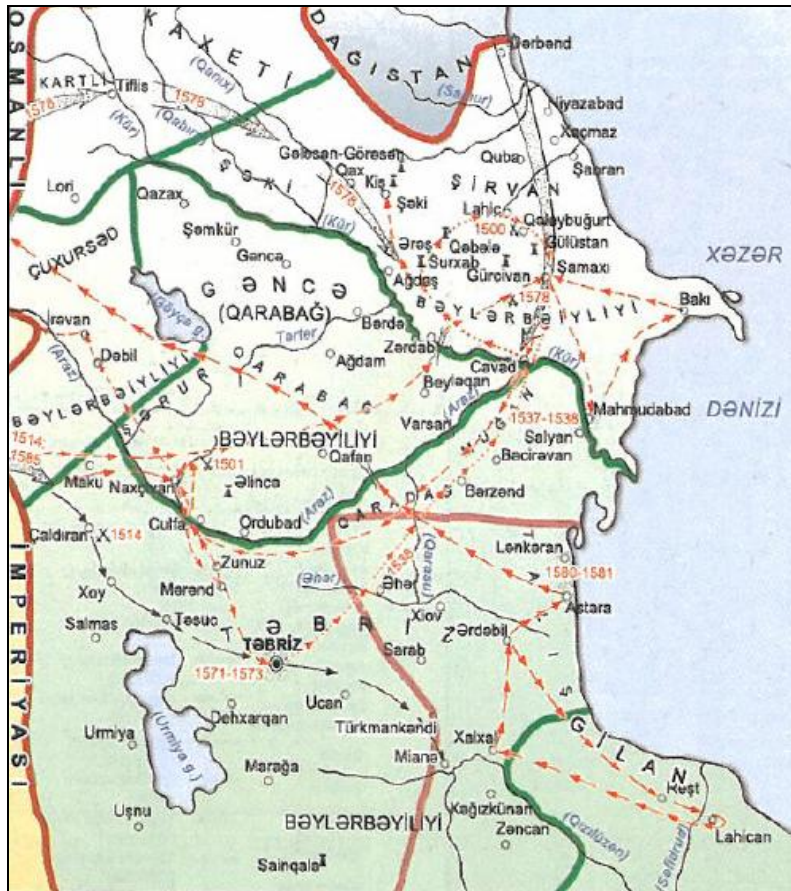
In het gebied dat min of meer overeenkomt met het huidige Azerbeidzjan, vormde zich in de tweede en derde eeuw voor Christus de staat Albanië. Het rijk nam in de vierde eeuw het christendom over van zijn Armeense burens¹⁴ en bleef tot in de zevende eeuw zelfstandig, hoewel er duidelijk Romeinse, Byzantijnse en Perzische invloeden waren.¹⁵ Toen in de achtste en negende eeuw de Arabieren oprukten in de gehele Zuidelijke Kaukasus kwam ook de islam naar de regio. Het Albaanse rijk desintegreerde en viel uiteen in enige tientallen stammen die zich deels tot de islam bekeerden en deels christelijke tradities bleven aanhangen.¹⁶ In de volgende eeuwen bleef het gebied bevochten door onder andere Mongolen, Perzen, Armenen en Arabieren.¹⁷ De opkomst van de Ottomanen werd vanaf de vijftiende eeuw een factor van grote invloed. Met de Turken is er nog steeds een grote etnische en linguïstische verwantschap en van de Perzen nam men de shi'itische islam over.

¹⁴ Armeense historici ontkennen het bestaan van een Albaans rijk, volgens hen leefden er verschillende Turkstalige stammen die niet geïntegreerd waren binnen een staat.

¹⁵ Pietzonka, p. 36

¹⁶ Volgens Azeri's zijn deze stammen ontegenzeggelijk de voorvaderen van de latere Azeri's. Voor de 20ste eeuw was er echter nog geen sprake van de term 'Azeri'. Men sprak gewoonlijk van 'Turkstalige moslims' of 'Tataren'. De Albaanse christenen werden ingelijfd bij de Armeense Kerk, waardoor hun identiteit verloren ging, Rau, pp. 9-10

¹⁷ Rau, pp. 10-11

Kaart 2 Azerbeidzjan in de Middeleeuwen

De geschiedenis van Nagorny Karabach is niet minder complex. Volgens Armenen was het gebied reeds sinds de zesde eeuw voor Christus deel van het Armeense rijk en pas in de vierde eeuw na Christus kwam het onder Perzische heerschappij bij Albanië. Volgens Azeri's werd de regio van oudsher bewoond door Albanezen, die zich na de Arabische invasie voor een deel bekeerden tot de islam en voor een deel werden ingelijfd bij de Armeense kerk. Gedurende vele eeuwen bevochten Perzen, Arabieren en Ottomanen de macht in de regio, maar Nagorny Karabach wist zijn lokale autonomie te bewaren en zowel islamitische *Chans* als christelijke *Meliks* behielden hun regionale zeggenschap, soms tegelijkertijd, soms na elkaar.¹⁸ Als gevolg van veelvuldige invasies, hongersnood en migratie veranderde de demografische samenstelling van het gebied vaak. Het feit dat veel moslims als nomaden leefden, was een extra complicatie.¹⁹ Het bergland werd in de zomers vooral bewoond door

¹⁸ De Waal, p. 149

¹⁹ De Waal, p. 149

(Turkstalige) islamitische veehouders, in de winters daarentegen werd het gebied voornamelijk bewoond door Armenen.

1.3 De negentiende eeuw

Vanaf het einde van de achttiende eeuw veranderde de situatie op de Zuidelijke Kaukasus, toen Tsaristisch Rusland geleidelijk meer terrein ging winnen in de woelige regio. Na overwinningen tegen het Perzische en Ottomaanse Rijk annexeerde Rusland het oostelijk gedeelte van Armenië en honderdduizenden Armenen werden nu in onder andere Jerevan, Nachitsjevan en Karabach gevestigd.²⁰ In Rusland genoten de Armenen een relatieve vrijheid en men beschouwde de Tsaar als een potentiële beschermer tegen het Perzische en Turkse juk. Rusland hoopte op Armeense steun in de Kaukasus en men wilde profiteren van de bloeiende handelsrelaties die de Armenen hadden opgebouwd met het Perzische Rijk. In het Ottomaanse deel liepen de spanningen vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw hoog op. Onder Sultan Abdoel Hamid werden tussen 1894 en 1896 honderdduizenden Armenen vermoord en opnieuw kwam er een massale toestroom naar de Kaukasus op gang.²¹ Na het Berlijns Congres in 1878 was er, naar Grieks en Bulgaars voorbeeld, een Armeense Nationalistische Beweging opgericht die de vorming van een eigen staat ambieerde.²² Vanaf nu werden Armenen in Turkije als separatisten gezien en als vijfde colonne van het Russische Rijk.²³

Voordat Rusland zijn intrede deed in de Transkaukasus bestond Azerbeidzjan uit een reeks semi-onafhankelijke Chanaten met Turkse leiders die onder het Perzische Rijk vielen. Na de Russisch-Perzische oorlog (1804-1813) werd het noordelijk deel van Azerbeidzjan ingelijfd bij Rusland en bij het Verdrag van Toerkmantsjai in 1828 werden de definitieve grenzen vastgesteld: de Araks-rivier zou de grens gaan vormen tussen het Perzische en het Russische deel van Azerbeidzjan.²⁴

Evenals de Armenen ging ook de Azerbeidzjaanse intelligentsia aan het einde van de negentiende eeuw ideeën van nationalisme en zelfbeschikking ontdekken. Azeri's wilden zich losmaken van Rusland en Perzië en nauwere banden met Turkije aanknopen.²⁵ Rond de

²⁰ Fraser, p. 655

²¹ Masih, p. xxiii

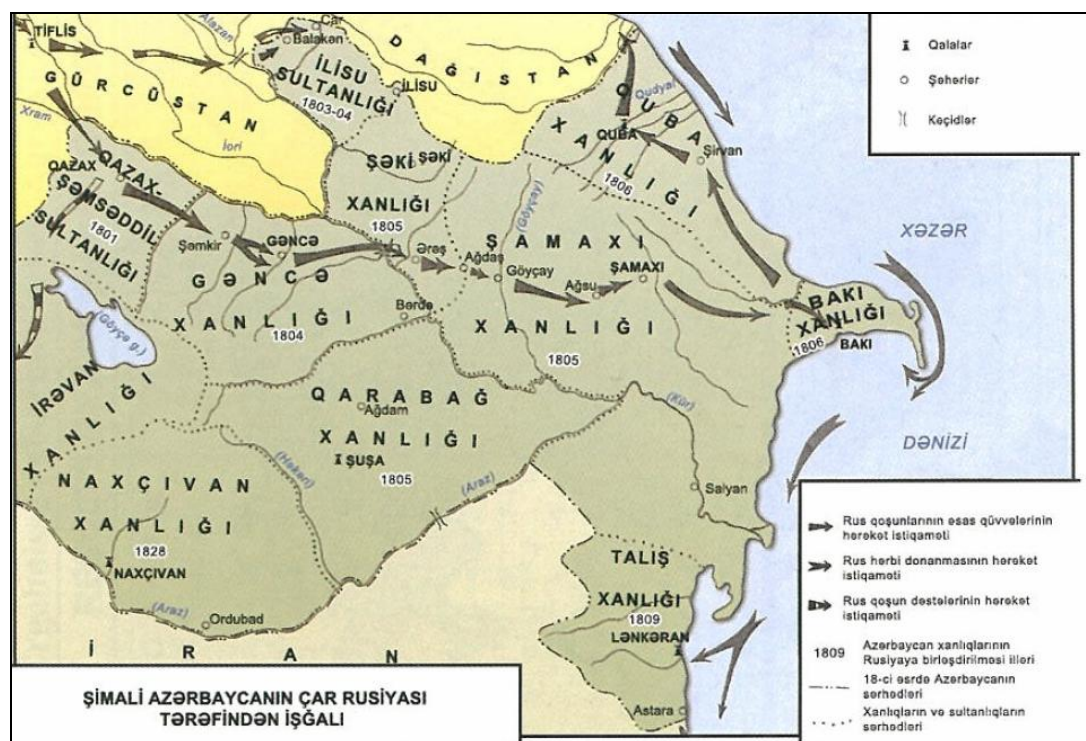
²² In 1890 werd de Armeense Revolutionaire Federatie (ARF) gesticht (ook wel Dashnak genoemd), die een nationalistische, socialistische agenda had. Vooral na de massaslachtingen van 1894-96 groeide de aanhang.

²³ Adanir, p. 7

²⁴ Rau, pp. 24-25

²⁵ De Waal, p. 127

eeuwwisseling kwam, mede dankzij westerse investeerders, de olie-industrie in Bakoe tot grote bloei.

Kaart 3 Verovering van Noord-Azerbeidzjan door Tsaristisch Rusland

In het begin van de negentiende eeuw veroverde Rusland de Chanaten Gjandzja, Sjeka en Karabach, hetgeen bezegeld werd door het Verdrag van Goelistan in 1813.²⁶ De lokale leider van Karabachs hoofdstad Sjoesja, Ibrahim Chan, kwam na onderhandelingen met Rusland tot een voor beide partijen bevredigend akkoord: Nagorny Karabach zou voortaan onder Russisch mandaat vallen in ruil voor lokaal machtsbehoud.²⁷ De definitieve annexatie van Karabach volgde in 1822 toen het Chanaat deel werd van het Kaukasisch Generaal Gouvernement. In 1868 werd het gebied aangesloten bij het Gouvernement Elizavetpol'. Door een massale toestroom van Armenen uit Oost-Anatolië werd Elizavetpol' aan de vooravond van de twintigste eeuw een Armeens-Azerbeidzjaans menggebied, dat in 1918 door beide, kortstondig onafhankelijke, landen geclaimd zou worden.

²⁶ Pietzonka, p. 37

²⁷ Ibrahim Chan moest alle banden met buitenlandse grootmachten verbreken en was Rusland jaarlijks belastingafdracht schuldig. In ruil hiervoor zou hij lokale macht behouden. De Waal, p. 189

Afbeelding 1 Armeense vluchtelingen trekken naar Elizavetpol', V. Masjkov(1828)

Gedurende de negentiende eeuw was de hoofdstad Sjoesja een van de grootste centra op de Kaukasus, groter en rijker dan bijvoorbeeld Bakoe of Jerevan. De stad was een bloeiend middelpunt van karavaanroutes, zijdehandel, Armeense architectuur en Azerbeidzjaanse muziek en literatuur. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was Nagorny Karabach een multiculturele regio met rijke intercommunale contacten tussen christenen en moslims, en tussen Armenen, Azeri's, Russen en Perzen.²⁸

1.4 De twintigste eeuw tot de vorming van de Sovjetunie

Tijdens de revolutie van 1905 werd de Kaukasus, net als de rest van het Russische Rijk, het toneel van conflicten. De moslims voelden zich achtergesteld door de christelijke, Russische overheerser en er kwam een kentering in de min of meer vreedzame co-existentie van de voorbije eeuwen.²⁹ De Russen verspreidden geruchten om de verschillende bevolkingsgroepen tegen elkaar uit te spelen, waardoor het onderlinge wantrouwen groeide.³⁰ Stijgende Armeens nationalistische agitatie onder leiding van de Dashnak-beweging en toenemende sociale onvrede, deels als gevolg van het feit dat de olie-industrie geheel in buitenlandse handen was, maakten dat het conflict escaleerde.³¹

²⁸ De Waal, p. 186

²⁹ Adanir, p. 13

³⁰ Nadat Rusland de oorlog tegen Japan had verloren (1905) brak er een revolutie uit die een grote bedreiging vormde voor de Tsaar. Om revolutionaire opstanden op de Kaukasus te verijdelen zaaiden Tsaristische troepen tweedracht tussen de bevolkingsgroepen om het revolutionaire gevaar af te wenden.

³¹ Er waren onder Armenen en Azeri's honderden doden te betreuren en vooral het kosmopolitische Bakoe werd sterk ontwricht door wederzijdse gevoelens van wantrouwen. Adanir, p. 14

De Eerste Wereldoorlog en het uiteenvallen van het Russische en Ottomaanse Rijk leidden tot een bloedige climax en men beschouwt deze periode vaak als de geboorte van het conflict om Nagorny Karabach.

Vanaf 1914, toen de oorlog tussen Rusland en Turkije losbarstte, verslechterde de positie van de Armenen in Turkije danig. De Turkse legerleider Enver Pasja hield de Armenen verantwoordelijk voor de nederlaag tegen de Russen en vanaf nu nam een stelselmatige eliminatie van Armenen een aanvang. Bij de deportaties en massaslachtingen van 1915 vonden vermoedelijk meer dan een miljoen Armenen de dood.³² Toen in 1917 het centrale gezag van Rusland op de Kaukasus wegviel werd de regio op zichzelf teruggeworpen. Nieuwe belanghebbenden, waaronder de Britten en Turken, verschenen ten tonele en streden om de macht.³³

Na de Oktober-Revolutie verenigden Georgië, Armenië en Azerbeidzjan zich aanvankelijk tot een Transkaukasische republiek, die echter slechts van korte duur was.³⁴ Ook de Noordelijke Kaukasus koesterde aspiraties voor de oprichting van een Pankaukasische staat, hetgeen echter nooit zou lukken. Zowel Rusland als Turkije zag weinig heil in een stabiele Zuidelijke Kaukasus. De strategische ligging en de enorme olievoorraden maakten de regio tot een gewilde prooi en beide landen zaaiden verdeeldheid om zodoende de stabiliteit te ondermijnen. Onder Turkse druk verlieten Georgië en Azerbeidzjan de Transkaukasische republiek en op 28 mei 1918 riepen beide landen de onafhankelijkheid uit. Armenië zag zich genoodzaakt dezelfde weg te volgen. Alleen Georgië had daadwerkelijk controle over zijn gebied. In de beide andere landen was de situatie gecompliceerder.

Armenen grepen met behulp van Bolsjeviken de macht in Bakoe, dat nu bestuurd werd door de Commune van Bakoe, een communistisch bolwerk in een overwegend anticommunistische omgeving.³⁵ Jerevan was tussen 1918 en 1920 de hoofdstad van het onafhankelijke Armenië en het land werd een toevluchtsoord voor honderdduizenden vluchtelingen.³⁶ In deze periode werden tienduizenden Azeri's gedeporteerd naar Azerbeidzjan om zo plaats te maken voor de nieuwkomers uit de Armeense diaspora. Terwijl Armenen het als grootste taak zagen om een

³² Een kwart van de Armeense bevolking uit het Ottomaanse Rijk zocht zijn toevlucht op de Kaukasus. De Waal, p. 75

³³ De Waal, p. 128

³⁴ De Transkaukasische republiek kwam in april 1918 tot stand en zou reeds een maand later, in mei 1918, uiteenvallen. Velichanova, p. 168

³⁵ De Waal, p. 100

³⁶ De Waal, p. 75

staat te creëren voor hun eeuwenoude natie, leefde in Azerbeidzjan de wens om een eigen natie te creëren die niet slechts als een verlengstuk van de Turken of Perzen zou worden gezien.³⁷ Tot het einde van de negentiende eeuw sprak men niet over Azeri's, maar over Turken, Tataren of moslims. De etnisch heterogene samenstelling van de bevolking was een ernstige complicatie voor het ontluikend Azerbeidzjaans nationalisme en men ging de Armeense burenen als dreiging zien. De gemengde regio's Nachitsjevan, Zangezur en Nagorny Karabach werden inzet van de strijd. In 1918 waren Azerbeidzjaanse troepen er met behulp van Turkije toe in staat om Nachitsjevan onder controle te krijgen en duizenden Armenen werden uit het gebied verdreven naar Armenië.³⁸ In Zangezur gebeurde het omgekeerde: Armenen zuiverden de regio grotendeels en Azeri's werden verbannen naar Azerbeidzjan. In Nagorny Karabach lagen de zaken ingewikkelder. De overwegend Armeense bevolking had een sterke economische band met Azerbeidzjan en door het bergachtige landschap leefde men geïsoleerd van Armenië. De Armeense, nationalistische Dashnak-beweging mobiliseerde de boerenbevolking voor de strijd voor unificatie met Armenië, terwijl Azeri's en handelaren om economische redenen liever deel bleven van Azerbeidzjan, dat sinds de Russische verovering in 1828 bestond uit de provincies Elizavetpol' (waar Nagorny Karabach deel van uitmaakte) en Bakoe.

In september 1918 slaagden Azerbeidzjaanse nationalistenvan er met hulp van het Turkse leger in om Bakoe te bevrijden van de bolsjevieken, die sinds 1917 onder de naam 'Bakoe Commune' een revolutionair bolwerk vormden op de grotendeel anti-bolsjevistische Kaukasus. Deze Bakoe Commune bestond voor een groot deel uit Armenen en de verovering van Bakoe ging gepaard met een slachtpartij waarbij vele duizenden Armenen sneuvelden.³⁹

Toen in mei 1920 het Rode Leger de controle kreeg over de Zuidelijke Kaukasus kwam er een einde aan de kortstondige onafhankelijkheid van Armenië en Azerbeidzjan.

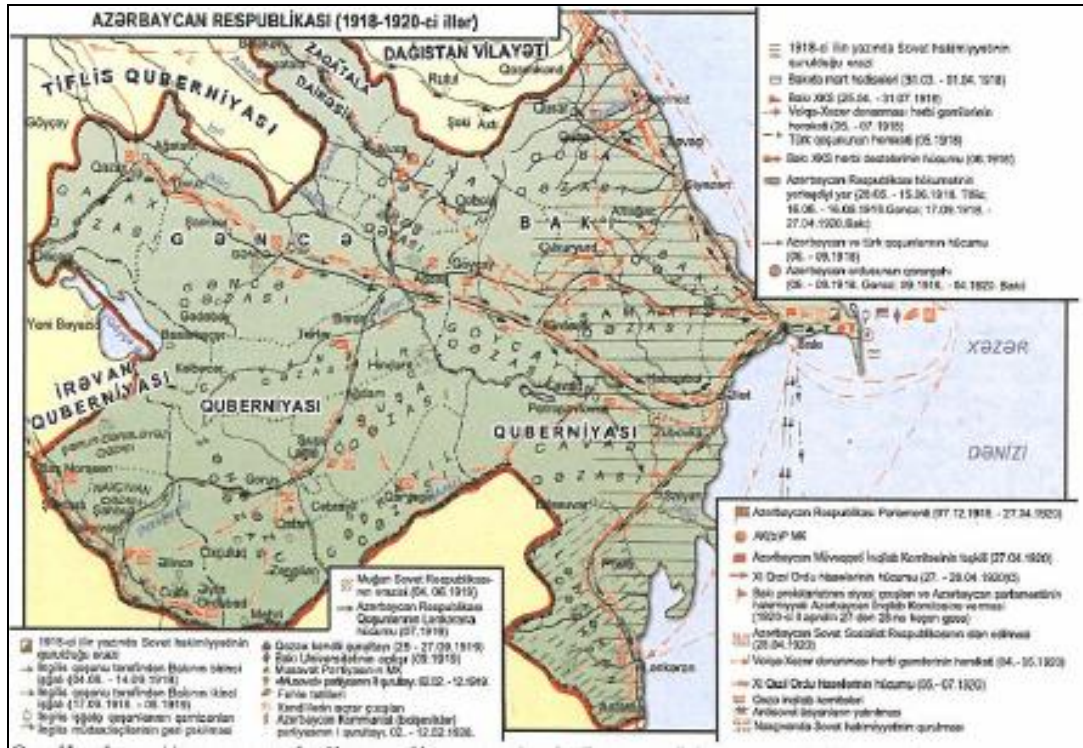
³⁷ De Waal, p. 76

³⁸ De Waal, p. 127

³⁹ In totaal waren aan beide zijden bij de gevechten van 1918 ongeveer 20.000 doden te betreuren. De Waal, p. 100

Kaart 4 De Republiek Armenië, 1918-1920

Kaart 5 Azerbeidzjan, 1918-1920

Hoofdstuk II

De Sovjetunie

2.1 De beginjaren van de Sovjetunie

In het voorjaar van 1920 kregen de Bolsjevieten Bakoe en Nagorny Karabach onder controle en later dat jaar volgde ook Armenië.⁴⁰ De kwestie omtrent Karabach leek nu enigszins op de achtergrond geraakt: binnen een multinationale staat zouden grenzen immers slechts een symbolische betekenis hebben. Stepanakert werd de nieuwe hoofdstad van Nagorny Karabach en de communisten waren geneigd om de Armenen te belonen voor hun loyaliteit. De omstreken regio's Nagorny Karabach en Nachitsjevan zouden deel worden van Armenië. De Azerbeidzjaanse partijleider Nariman Narimanov sprak zelfs, in het licht van de nieuwe idealistische retoriek, van een "Victorie der broedervolkeren" en leek akkoord te gaan met dit besluit.⁴¹ Toen echter op 16 maart 1921 een nieuw vriendschapsverdrag werd getekend tussen de Sovjetunie en het *kemalistische* Turkije kwamen er andere prioriteiten.⁴² De Bolsjevieten wilden van Azerbeidzjan een springplank maken voor het socialisme in Turkije en men kwam tot het besluit dat het strategischer zou zijn om Nachitsjevan en Nagorny Karabach aan de moslimrepubliek toe te kennen.⁴³ Bovendien had er in 1921 een opstand van Armenen tegen Bolsjevieten plaatsgevonden die de relatie tussen Jerevan en Moskou danig had bekoeld. Op 4 juli 1921 kende Volkscommissaris van Nationaliteiten Jozef Stalin Karabach toe aan Armenië, maar binnen een dag kwam hij op zijn besluit terug.⁴⁴ Het belang van de Azerbeidzjaanse olie en van een loyale moslimrepubliek hadden definitief de doorslag gegeven, hoewel de bevolking van Nagorny Karabach bij de geboorte van de Sovjetunie voor negentig procent uit Armenen bestond.

In 1923 kreeg het gebied de status van Autonome Oblast' binnen de Azerbeidzjaanse Socialistische Sovjetrepubliek en enige maanden later werden de grenzen definitief vastgesteld.⁴⁵

⁴⁰ De Waal, p. 129

⁴¹ De Waal, p. 129

⁴² Pietzonka, p. 124

⁴³ Rau, p. 34

⁴⁴ De Waal, p. 130

⁴⁵ Pietzonka, p. 124

Kaart 6 Azerbeidzjan, Armenië, Nagorny Karabach en Nachitsjevan in de Sovjetunie

2.2 Bloeitijd en teloorgang van de Sovjetunie

Tot de komst van Gorbatsjov zou de situatie op de Kaukasus redelijk rustig blijven, hoewel Armenen herhaaldelijk pogingen ondernamen om de status van Nagorny Karabach te herzien. Vanaf de jaren dertig werd de geschiedschrijving aan banden gelegd. Het Azerbeidzjaanse alfabet, dat tien jaar eerder van het Arabische in het Latijnse schrift was veranderd, zou voortaan cyrillisch worden en de taal mocht nu niet langer Turks heten maar werd officieel omgedoopt in Azeri. Ten tijde van Stalins terreur werden alle contacten met Turkije verboden en op uitingen van Panturkistische gevoelens stond de doodstraf.⁴⁶ Vanaf nu waren er enkel nog Sovjetbroeders. Oude volkshelden werden in ere hersteld. De gezamenlijke “Pankaukasische broederstrijd” tegen Mongolen, Arabieren, Turken of Perzen werd het centrale idee. Eventuele conflicten in het verleden waren altijd de schuld van rivaliserende feodale heersers, of van buitenlandse machten. Het volk zelf was altijd solidair geweest en met de komst van de Bolsjeviken was er een definitief einde gekomen aan alle tweedracht.

⁴⁶ Adanir, p. 27

Ten tijde van Chroesjtsjov(1953-1964) werd Nagorny Karabach een regio waar in toenemende mate de Azerbeidzjaanse en Armeense ambities botsten. De Armeense leiders van het autonome gebied trachtten hun zwakke instituties te gebruiken om de band met Armenië te versterken.⁴⁷

Toen Heydar Aliev in 1969 Eerste Secretaris van de Communistische Partij van de Azerbeidzjaanse Socialistische Sovjetrepubliek(AzSSR) werd was dit een belangrijke, positieve impuls voor Azerbeidzjan en Bakoe slaagde erin om de controle over Karabach te versterken.⁴⁸ De autonomie werd beperkt en een Armeense reactie kon niet uitblijven. Toen Nagorny Karabach in 1973 de vijftigste verjaardag van zijn autonomie wilde vieren reageerde Aliev met harde hand: de gehele politieke leiding werd gezuiverd van anti-Azerbeidzjaanse elementen en de loyale Kevorkov werd leider van het gebied.⁴⁹

Toen er onder Brezjnev in 1977 een nieuwe grondwet kwam betekende dit een grotere zelfstandigheid voor alle unierepublieken. Dit had tot gevolg dat de dominantie van de republieken toenam, ten koste van de minderheden die binnen deze republieken leefden. Het Russisch werd als officiële taal vervangen door bijvoorbeeld Georgisch, Armeens of Azeri en er vonden ook demografische verschuivingen plaats aangezien de unierepublieken meestal een strenger assimilatiebeleid hanteerden dan Moskou.⁵⁰ Terwijl in 1939 de bevolking van Nagorny Karabach nog voor 91,2 procent uit Armenen bestond, was dit aantal in de jaren zeventig geslonken tot 80,5 procent.⁵¹ Bovendien was Azerbeidzjan aan het einde van de Sovjetunie de armste republiek en het officiële inkomen lag 25 procent onder het Sovjetgemiddelde.⁵² Toen Gorbatsjov in 1985 aan de macht kwam werd de sociale onvrede steeds nijpender en de wens tot zelfbeschikking van de Armenen werd eind jaren tachtig een factor van cruciale betekenis.

2.3 De geschiedenis als legitimering van politieke claims

Ten aanzien van de veelbewogen geschiedenis zijn aan het einde van de Sovjetunie volstrekt tegengestelde visies ontstaan, die een grote rol speelden bij de escalatie van het conflict in 1988. Inmiddels is het twintig jaar later, het conflict verkeert in een ‘bevroren fase’ en de

⁴⁷ De Waal, p. 137

⁴⁸ Aliev creëerde zijn eigen lokale netwerk, hetgeen regionalisme in de hand werkte. De elite ging zich door deze trend van cliëntelisme steeds meer vervreemden van het gros der bevolking. Tokluoglu, p 748.

⁴⁹ De Waal, p. 138

⁵⁰ De Waal, 132

⁵¹ Fraser, p. 656

⁵² De Waal, p. 139

geschiedschrijving levert nog steeds een wezenlijke bijdrage aan het voortzetten en zelfs verheven van de polarisatie. Inmiddels is de nieuwe, nationalistische, historische canon doorgedrongen in schoolboeken, journalistieke artikelen en andere literatuur en jonge generaties Armenen en Azeri's groeien op met het beeld van een 'historische vijand'.⁵³ Etnisch historische mythes moeten nu de officiële, nationalistische ideologie dienen, na de teloorgang van de socialistische ideologie. Beide partijen beklemtonen een sterke nationale identiteit, een rijke traditionele cultuur en een eeuwenoude, nationale historie. Men zoekt naarstig naar historisch bewijsmateriaal, waaruit moet blijken dat men een terechte aanspraak kan maken op Nagorny Karabach, een aanspraak die zelfs teruggaat tot de Oudheid. Tijdens de Sovjetunie werden de grenzen tussen de vijftien unierepublieken als 'natuurlijk' voorgespiegeld en in Azerbeidzjan borduurt men voort op deze traditie. De Armeense wens tot zelfbeschikking wordt ondergeschikt gemaakt aan de Azerbeidzjaanse territoriale integriteit.

Een ander verschijnsel in de huidige geschiedschrijving is het feit dat beide partijen benadrukken dat zij het slachtoffer zijn van buitenlandse bemoeienis. Rusland, Turkije, Iran of het westen hebben baat bij verdeeldheid in de regio en deze landen misbruiken de weerloze staten voor de eigen zucht naar macht.⁵⁴ Op deze wijze kunnen Armenië en Azerbeidzjan voor een deel hun eigen agressie en geweld jegens de ander excuseren.

⁵³ Lezhava, p. 62

⁵⁴ De Waal, p. 274

Hoofdstuk III

Het Conflict om Nagorny Karabach

3.1 De teloorgang van de Sovjetunie

Het conflict om Nagorny Karabach is een van de meest complexe strijdtonelen in de voormalige Sovjetunie en het ontluiken van de onvrede viel samen met een proces van destabilisering in de hele samenleving ten tijde van Gorbatsjov. Een immense economische crisis leidde tot schaarste en verpaupering en vooral de Kaukasus was zwaar getroffen door de crisis. Minderheden voelden zich gediscrimineerd door lokale elites die tot een andere etnische groep behoorden. De Armeense bevolking van Nagorny Karabach beschuldigde Bakoe van verwaarlozing van de regio. Bovendien was de levensstandaard in de Armeense SSR veel hoger dan in Azerbeidzjan.⁵⁵ De Sovjetideologie van klassenstrijd en gelijkheid verloor in hoog tempo terrein, hetgeen gelegenheid bood aan elites om de onvrede om te buigen tot een etnisch nationaal conflict.

3.2 Het verloop van het conflict

De wortels van het conflict zijn te vinden in de Eerste Wereldoorlog en de vorming van de Sovjetunie enige jaren daarna. Toen de Bolsjeviken in 1920 Armenië en Azerbeidzjan inlijfden namen zij al spoedig verregaande beslissingen over de status van Nagorny Karabach (zie hoofdstuk II). De regio kreeg de status van Autonome Oblast' binnen Azerbeidzjan en de overwegend Armeense bevolking van het gebied heeft vooral vanaf de jaren zestig vele malen geijverd voor toewijzing van de regio aan de Armeense Sovjetrepubliek. Deze aspiraties werden nooit gehonoreerd. Als gevolg van de autonome status van het gebied werd het de Armenen mogelijk gemaakt om hun eigen cultuur en taal te ontwikkelen en Armeense vertegenwoordigers uit Karabach hadden zitting in de Opperste Sovjet van Bakoe. Na de grondwetswijziging van Breznev in 1977 werd de macht van de unierepublieken vergroot, hetgeen in het algemeen ten koste ging van de autonome regio's binnen zo'n unierepubliek. (zie hoofdstuk 2). Zodra Gorbatsjov in 1985 aan de macht kwam namen de protesten van de Armenen in Nagorny Karabach in hevigheid en aantal toe en vanaf 1988 werd het conflict

⁵⁵ Özkan, p. 582

onbeheersbaar. Beginnend in 1988 kan de ontwikkeling van het conflict verdeeld worden in drie fases:

Fase 1: De escalatie (1988-1991)

Vanaf 1988 gingen Armenen in Nagorny Karabach (en in Armenië) uiting geven aan een wens tot grotere zeggenschap over de regio. Men richtte het Karabach-comité op dat Armeens zelfbeschikkingsrecht eiste. De provinciale sovjet van Stepanakert nam het eenzijdige besluit om Nagorny Karabach af te scheiden van Azerbeidzjan, in de hoop op een vereniging met Armenië. Het Sovjetbewind stond echter niet toe dat een autonome regio zich zou afscheiden van een Sovjetrepubliek.⁵⁶ Gorbatsjov, die bang was om een precedent te scheppen voor andere woelige regio's, kon niet instemmen met een afscheiding. Tegelijkertijd besefte hij maar al te zeer dat zijn beleid van glasnost een directe aanleiding vormde voor de claims tot onafhankelijkheid van de Armeense bevolking van Karabach. Naar aanleiding van Gorbatsjovs weigering reageerden opstandige Armenen met protestacties waarbij twee Azeri's sneuvelden. In antwoord op deze onheuglijke gebeurtenis braken in Soemgait pogroms uit die gericht waren tegen de Armeense bewoners van de industriestad. De Azerbeidzjaanse politie hield zich geheel afzijdig en pas na drie dagen greep het Sovjetleger in.⁵⁷ De centrale regering in Moskou wilde de pogroms in de doofpot stoppen met als gevolg dat er hevig gespeculeerd werd over de gebeurtenissen. Volgens veel Armenen waren er duidelijke parallellen tussen de Soemgait-pogrom en de Turkse genocide van 1915. Beide keren waren zij het slachtoffer van 'Turkse zuiveringen' en beide malen werden zij door Rusland in de steek gelaten. Volgens de Azerbeidzjaanse visie waren de pogroms in scène gezet door de Armenen zelf met de bedoeling om Azeri's in diskrediet te brengen. Moskou kondigde de noodtoestand af en het Sovjetleger probeerde met harde hand de orde te herstellen. Zowel in Jerevan en Soemgait (1988), als in Bakoe (in 1990) vielen er vele slachtoffers onder de bevolking en gedurende de eerste fase van het conflict kwamen de eerste stromen vluchtelingen op gang.

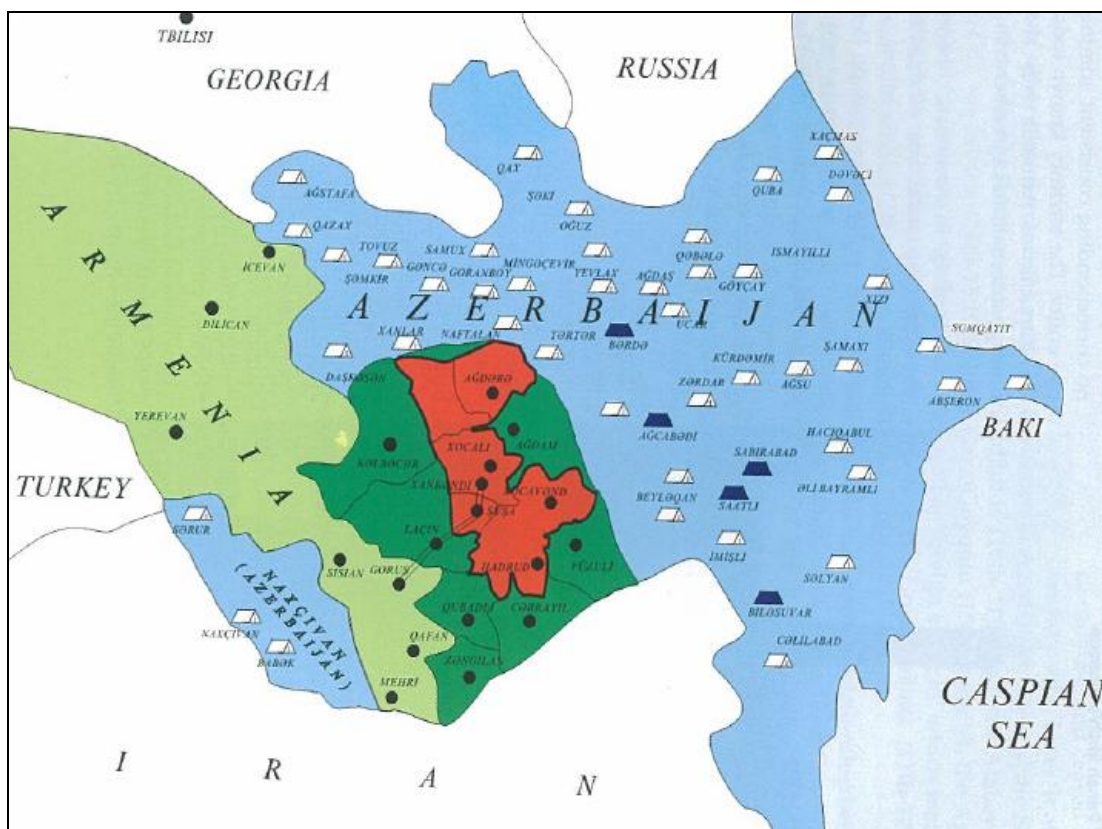
Fase 2: Oorlog (1991-1994)

Na de mislukte coup in augustus 1991 tegen Sovjetleider Gorbatsjov was de Sovjetunie geen lang leven meer beschoren. In 1991 verklaren Armenië, Azerbeidzjan en Nagorny Karabach

⁵⁶ Volgens artikel 78 van de grondwet uit 1977 mochten territoria van Unierepublieken enkel veranderd worden bij wederzijds goedvinden van de desbetreffende republieken. Tütüncü, p. 22

⁵⁷ Coppieters, p. 21

zichzelf onafhankelijk en inmiddels is de situatie geheel onbeheersbaar geworden. Het Karabach-leger verslaat met behulp van Armeense vrijwilligers de Azeri-troepen, niet alleen in Karabach, maar ook in de omringende regio's, en alle etnische Azeri's worden verdreven.⁵⁸ Inmiddels claimt Nagorny Karabach niet langer unificatie met Armenië: men zoekt erkenning als zelfstandige staat.

Kaart 7 Armenië, Azerbeidzjan en de bezette gebieden in 1994

Fase 3: Een 'bevroren conflict' (1994-heden)

In mei 1994 wordt de oorlog 'bevroren' door een duurzaam staakt-het-vuren. Hoewel de militaire activiteiten inderdaad stoppen is de gehele regio lamgelegd. Vele honderdduizenden vluchtelingen wachten vruchteloos op terugkeer. Onder leiding van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) komt een vredesproces op gang maar vooralsnog zonder resultaat.

⁵⁸ In 1992 en 1993 worden behalve Karabach ook de regio's Lachin, Kelbajar, Aghdam, Fizuli, Jabrayil, Gubadly en Zangilan bezet, in totaal ruim 14% van het Azerbeidzjaans territorium.

3.3 Onverzoenlijke standpunten

Volgens Armenen werd het conflict gekarakteriseerd door een terechte strijd om zelfbeschikking van de Armeense bevolking uit Nagorny Karabach, die binnen de AzSSR economisch en cultureel onderdrukt werd.⁵⁹ Het onderwijs in de Armeense taal werd ontmoedigd en Armenen hadden amper toegang tot goed onderwijs of succesvolle posities op de arbeidsmarkt. Men vreesde hoe langer hoe meer een beleid van assimilatie of zelfs zuivering en ten tijde van Gorbatsjov ging men dan ook de legitimiteit van Stalins besluit ter discussie stellen. Men kwam tot de conclusie dat de status van Nagorny Karabach als deel van Azerbeidzjan nooit wettig was geweest, hetgeen dus een afscheiding geheel en al zou legitimeren. Tussen 1987 en 1991 streefden de Karabach-Armenen nog naar unificatie met Armenië, maar na 1991 claimde men gehele onafhankelijkheid.⁶⁰ Hoewel Armenië de strijd officieel niet steunde, heeft het land wel degelijk met militaire, economische en financiële middelen hulp geboden.⁶¹

Volgens Azerbeidzjanen is de claim van de Karabach-Armenen een schending van de territoriale integriteit van Azerbeidzjan. Men beschouwt het conflict als een strijd tussen Armenië en Azerbeidzjan, waarbij Armenië op agressieve wijze de Karabach-bevolking gesteund heeft om zich af te scheiden. Het feit dat Armenië claimt een buitenstaander te zijn, vindt men geheel bezijden de waarheid en hypocriet. Stalins besluit om de regio in 1921 deel te maken van de AzSSR was historisch gerechtvaardigd en bovendien economisch de enig juiste stap. Nagorny Karabach werd zodoende namelijk verbonden met Bakoe, hetgeen goed was voor de welvaart van de gehele bevolking, inclusief de Armenen.

Beide partijen richten hun aandacht op de historische legitimiteit van de claims en men schuwt niet om 'de ander' te betichten van samenzweringspraktijken. Volgens Azerbeidzjan koesteren Armenen wereldwijd aspiraties om opnieuw een Groot-Armenië te vormen. Armenen op hun beurt verdenken Azerbeidzjan van gevoelens van Panturkisme en men weigert om zich ditmaal, anders dan in 1915, willoos naar de slachtbank te laten voeren.

⁵⁹ In 1921 was 95% van de bevolking van Nagorny Karabach Armeens, in 1988 was dit percentage geslonken tot 75%. Volgens Armenen was deze afname te wijten aan een doelbewust 'zuiveringsbeleid' van de AzSSR. Herzig, p. 151

⁶⁰ Deze onafhankelijkheid is door geen enkel land erkend, zelfs niet door Armenië

⁶¹ Vooral de enorme hulp van de Armeense diaspora uit de VS en Europa was van onschatbare waarde voor de wederopbouw van de oorlogsgebieden en voor Armenië zelf, dat zwaar te lijden had onder de economische blokkade van Turkije en Azerbeidzjan.

Hoofdstuk IV

Het Vredesproces

4.1 Strategische belangen van externe actoren

Na het uiteenvallen van de Sovjetunie in 1991, was het conflict niet langer een binnenlands probleem en externe actoren deden al snel hun intrede op het strijdtoneel. De onafhankelijkheid van Georgië, Armenië en Azerbeidzjan leidde tot een machtsvacuüm, dat aanvankelijk een voordeel leek voor buurlanden Iran en Turkije en een nadeel voor Rusland. De Koude-Oorlogsretoriek bleek niet langer functioneel en men moest een geheel nieuw veiligheidsbeleid overwegen, temeer daar de ‘communistische dreiging’ al spoedig vervangen werd door nieuwe gevaren in het Midden-Oosten. Het westen zag in de politieke instabiliteit van de gehele Kaukasus niet onmiddellijk een grond voor interventie en in beginsel reageerde men terughoudend op de nieuwe conflicthaarden. Iran en Turkije beseften dat het ontstane machtsvacuüm ernstige gevolgen zou kunnen hebben voor de geopolitieke situatie van de hele regio en met name ook voor hun eigen binnenlandse stabiliteit.⁶²

In 1994 ontwikkelden de VS en de EU een actiever beleid ten aanzien van de regio, voornamelijk in verband met de snel groeiende Azerbeidzjaanse olie-industrie. Na de aanslagen van 11 september 2001 werden de problemen op de Kaukasus gelieerd aan de wereldwijde ‘oorlog tegen terrorisme’.

4.2 Het vredesproces

Vanaf 1991 heeft de internationale gemeenschap getracht om door middel van onderhandelingen een stabielere situatie te creëren in Nagorny Karabach en in 1992 werd besloten dat de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) een centrale rol zou moeten spelen in het vredesproces.

Op 7 april van datzelfde jaar organiseerde men een conferentie in Minsk. Negen landen (o.a. Rusland en Turkije) zouden bijeenkomen om met Armenië en Azerbeidzjan te onderhandelen.

⁶² In Turkije leeft een Armeense minderheid en bovendien grenst het land aan Armenië. In Iran leven meer dan 10 miljoen Azeri's die separatistische aspiraties zouden kunnen ontwikkelen. Coppieters, p.195

Nagorny Karabach wilde ook aanwezig zijn bij de besprekingen, maar Azerbeidzjan heeft de *de facto* staat nooit erkend als gesprekspartner. Als gevolg van de escalatie van het conflict heeft deze conferentie echter nooit plaatsgevonden, maar het idee van een Minskgroep was geboren.⁶³

De Minskgroep heeft vanaf het begin een aantal doelstellingen ontwikkeld ten aanzien van Nagorny Karabach: ten eerste wilde men een platform zijn voor onderhandelingen. Verder wilde men het gewapend conflict zo spoedig mogelijk tot een einde brengen en bovendien zouden er internationale vredestroepen moeten komen onder het vaandel van de VN of van de CVSE.

Tijdens een bijeenkomst van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) in 1996 verzocht president Heydar Aliev van Azerbeidzjan de organisatie om de territoriale integriteit van zijn land te erkennen.⁶⁴ De status van Nagorny Karabach zou gebaseerd moeten zijn op een maximale autonomie voor de Armeense bevolking, terwijl de enclave officieel deel zou moeten blijven van Azerbeidzjan. De veiligheid van de bevolking zou gegarandeerd worden door vredestroepen. Alle deelnemende landen gingen akkoord met dit voorstel, behalve Armenië. Desondanks beschouwde Azerbeidzjan dit als een kleine overwinning, aangezien duidelijk werd dat de OVSE een grotere prioriteit toekende aan territoriale integriteit dan aan het Armeense recht op zelfbeschikking.

Helaas bleken beide partijen tot op heden niet in staat om tot een compromis te geraken en ook de externe actoren lijken andere belangen te hebben dan duurzame vrede.

Dit gebrek aan daadwerkelijke resultaten had verschillende oorzaken: Ten eerste ontbreekt het de OVSE aan de juiste politieke of strategische macht om conflicten op te lossen. Het mandaat van de OVSE bestaat slechts uit bemiddeling en de organisatie beschikt niet over de macht of de middelen om de conflictpartijen te dwingen tot concessies.⁶⁵ Ten tweede werden de onderhandelingen van de Minskgroep uitsluitend gevoerd door politieke leiders.

Op het niveau van NGO's of *civil society* is nauwelijks een dialoog gevoerd, deels ook omdat beide elementen zowel in Armenië als in Azerbeidzjan nog niet erg sterk ontwikkeld zijn.

⁶³ T. de Waal, p. 229-230

⁶⁴ In december 1994 onderging de CVSE een naamsverandering. De Conferentie werd meer geïnstitutionaliseerd en zou voortaan de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) heten.

⁶⁵ De OVSE beschikt niet over eigen vredestroepen en zij kan dus geen oplossing afdwingen door middel van militair ingrijpen.

In het algemeen waren de onderhandelingen niet altijd consequent en de betrokken externe gesprekspartners zijn voor een groot deel gefixeerd op hun eigen geopolitieke en economische belangen.

In 2002 werden de Key West-beginselen geformuleerd en volgens deze beginselen moet er gestreefd worden naar een maximale autonomie voor Karabach en wellicht zelfs naar algehele onafhankelijkheid. Armenië verplicht zich om alle overige bezette gebieden terug te geven, waarbij de Meghri-corridor geruild zou worden voor de Latsjin-corridor.⁶⁶

⁶⁶ De Meghri-corridor verbindt Azerbeidzjan met Nachitsjevan en de Latsjin-corridor vormt de verbinding tussen Armenië en Karabach.

Hoofdstuk V

Armenië

5.1 Samenleving en politiek

Vergeleken met Azerbeidzjan en Georgië, waar begin jaren negentig veel maatschappelijke onrust was, werd Armenië relatief moeiteloos onafhankelijk. Dit was voor een belangrijk deel het gevolg van het feit dat in Jerevan reeds vanaf 1988 een machtsverschuiving werd voorbereid.⁶⁷ Tussen 1988 en 1990 vonden hervormingen plaats die weliswaar geïnitieerd werden door de nationale elite, maar grote steun ontvingen van de bevolking. Deze bevolking uitte, in massale demonstraties, steeds luidruchtiger haar onvrede ten aanzien van milieuproblematiek en het gebrek aan autonomie voor de Armenen in Nagorny Karabach.⁶⁸ De Armeense Nationale Beweging (ANM), die was voortgekomen uit het Karabach-comité (zie hoofdstuk 3), kreeg na verkiezingen voor een nieuwe Opperste Sovjet in mei 1990 de meerderheid en ANM-leider Levon Ter-Petrosian werd de *de facto* leider van de Armeense Socialistische Sovjetrepubliek.⁶⁹ Hiermee werd Armenië de eerste Sovjetrepubliek waar de Communistische Partij haar macht moest afstaan aan een oppositiepartij. De machtswissel geschiedde vreedzaam en dit had tot gevolg dat in 1991, toen Armenië onafhankelijk werd, democratiseringsprocessen makkelijker van de grond kwamen dan in bijvoorbeeld Azerbeidzjan. De bevolking was aanvankelijk optimistisch gestemd en men had grote belangstelling voor politiek.⁷⁰ In oktober 1991 werd Levon Ter-Petrosian met tachtig procent van de stemmen gekozen als eerste president van Armenië, maar al spoedig groeide de kritiek. De prille staat kampte namelijk met onoverzienbare problemen die het eerdere optimisme al snel deden omslaan in frustratie. Het uiteenvallen van de Sovjetunie had geleid tot een volledige instorting van de economie en ook de aardbeving in december 1988, de strijd om Nagorny Karabach en het vluchtelingenprobleem hielden de hele samenleving in een greep van uitzichtloze verpaupering. Toen president Ter-Petrosian de wens tot unificatie met

⁶⁷ Herzig, p. 166

⁶⁸ Vooral de kerncentrale van Metsamor, niet ver van Jerevan, baarde de bevolking grote zorgen, met name na de ramp in Tsjernobil.

⁶⁹ De Waal, p. 111

⁷⁰ In 1994 waren er in totaal 39 politieke partijen geregistreerd en in 1997 zelfs 61. Mangott, p. 19

Nagorny Karabach verliet en bovendien weigerde om de onafhankelijkheid van de separatistische regio te erkennen leidde dit tot felle kritiek van de bevolking.⁷¹

De grootste kritiek kwam van de nationalistische oppositie, in het bijzonder van de Armeense Revolutionaire Federatie (ARF).⁷² De ARF wilde dat de regering een veel onverzoenlijker standpunt zou innemen ten aanzien van Turkije en men wilde minder vergaande economische hervormingen.⁷³ Toen in 1994 het staakt-het-vuren van kracht werd was alle euforie van voorheen verdampt. De regering was geheel vervreemd geraakt van het volk en van de intelligentsia. Alleen de economische elite en het leger steunden het beleid van Ter-Petrosian en de roep om een nieuwe regering werd steeds luider. In 1994 deed de president zijn grootste rivaal, de ARF, in de ban. Hij noemde hen 'terroristen', maar zijn grootste vrees was dat de ARF hem bij de volgende verkiezingen van de troon zou stoten. Bij deze verkiezingen, die plaatsvonden in 1996, had Ter-Petrosian veel van zijn aanhang verloren. Hij was ondanks zijn tanende populariteit toch in staat om winst te behalen, hetgeen hem veel kritiek van binnen- en buitenland opleverde.⁷⁴

In 1998 zou Ter-Petrosian, na Moetalibov en Eltsjibey in Azerbeidzjan, de derde president worden die ten val kwam als gevolg van de crisis in Karabach. Bij de verkiezingen in april 1998 werd Robert Kotsjarian gekozen tot nieuwe president.⁷⁵ Kotsjarian, die van 1992 tot 1996 president was van Nagorny Karabach, was minder compromisbereid dan zijn voorganger.⁷⁶ Hoewel hij hardere standpunten innam over Karabach, erkende ook hij de onafhankelijkheid niet. Wel creëerde hij nauwere banden met de leider van Nagorny Karabach Ghukasian. Kotsjarian beschouwde zichzelf als representant van zowel Armenië als Nagorny Karabach en Jerevan ging nieuwe eisen stellen ten aanzien van de status van de enclave. Ten eerste moest er een horizontale relatie komen tussen Bakoe en Stepanakert, ten tweede moesten de Armenen uit Karabach absolute veiligheidsgaranties krijgen en ten derde zou Armenië de controle moeten krijgen over de corridor met Karabach.⁷⁷ In plaats van Ter-

⁷¹ Na 1991 werd het conflict om Nagorny Karabach een internationaal conflict. Levon Ter-Petrosian wilde Armenië niet officieel betrekken in een oorlog met Azerbeidzjan, deels om het imago van zijn land in de ogen van de internationale gemeenschap niet te beschadigen. Herzig, p. 169

⁷² De Waal, p. 205

⁷³ De ARF vond het een absolute voorwaarde dat Turkije de genocide van 1915 zou erkennen en de bezette Armeense gebieden van Oost-Anatolië zou teruggeven. Bovendien wilde de ARF weliswaar een markteconomie invoeren maar minder vergaand wat betreft privatiseringen. Mangott, p. 25

⁷⁴ De ANM werd beschuldigd van verkiezingsfraude en van het monddood maken van de oppositie. De Waal, pp. 256-259

⁷⁵ Kotsjarians kandidatuur was in feite strijdig met de Armeense grondwet, die vereiste dat een kandidaat ten minste tien jaar Armeens staatsburger moest zijn. Kotsjarian kwam uit Nagorny Karabach en was dus eigenlijk een Azerbeidzjaans staatsburger. Mangott, p. 55

⁷⁶ Kotsjarians entourage had haar wortels in Karabach en stond ook wel bekend als de 'Karabach-clan'.

⁷⁷ Zourabian, p. 259

Petrosians aanpak van 'land voor vrede', koos Kotsjarian voor de radicalere aanpak van 'land voor status'. In oktober 1999 werd het Armeense parlement bestormd door onbekende daders. Er waren acht doden te betreuren en de aanslag was een humanitair en politiek drama met immense, negatieve gevolgen voor de jonge en kwetsbare democratie. Hoewel boze tongen beweerden dat de regering wellicht opdracht had gegeven tot de schietpartij werd de zaak nooit opgehelderd.

In maart 2003 won Kotsjarian opnieuw de presidentsverkiezingen met veel kritiek van buitenlandse waarnemers. In verband met de toenemende geruchten over zijn aandeel in de parlamentsaanslag van 1999 intensiverde hij de controle over de media, die nu steeds meer aan de leiband liepen van de overheid. Onderwerpen als georganiseerde misdaad, corruptie en het wanbeleid in Karabach waren taboe en de media leken amper te verschillen van hun voorgangers ten tijde van de Sovjetunie.⁷⁸ Dankzij buitenlandse leningen en hulp van de diaspora beleefde de Armeense economie vanaf eind jaren negentig een ongekende groei. Keerzijde hiervan was wel een steeds grotere afhankelijkheid van het buitenland. Kotsjarian sloot een akkoord met Rusland voor sanering van de economie met als gevolg dat vrijwel de gehele energiesector in Russische handen kwam.⁷⁹ Bovendien groeide de buitenlandse schuld bij de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds.

De Armeense bevolking ziet zich nu geconfronteerd met de gemengde gevolgen van onafhankelijkheid en transitie. Enerzijds is er een enorme economische groei, anderzijds komt deze groei ten goede aan een zeer selecte financiële elite. Kwalitatief hoogstaand onderwijs en een goede gezondheidszorg, zaken die tijdens de Sovjetunie als vanzelfsprekend toegankelijk waren voor alle burgers, zijn nu voorbehouden aan enkelen. Hierdoor zijn de polarisatie en ongelijkheid in de samenleving gegroeid en ook de kloof tussen politieke leiders en de bevolking lijkt alleen maar breder te worden.

5.2 Nagorny Karabach

Vanaf het moment dat Nagorny Karabach zichzelf onafhankelijk verklaarde op 2 september 1991 zag Armenië zich niet langer als deelnemer in de strijd, maar slechts als buitenstaander.⁸⁰ De Armenen in Karabach kozen een nieuw parlement waarvan Artur Mkrtsjian de voorzitter werd. Hij was lid van de nationalistische ARF-partij en had een zeer

⁷⁸ Herzig, p. 177

⁷⁹ Herzig, p. 206

⁸⁰ Armenië steunde niet langer de wens van Karabach tot unificatie en men erkende bovendien niet de onafhankelijkheid van de enclave (zie 5.1). Wel was er veel onofficiële steun aan de separatistische strijd.

slechte relatie met Levon Ter-Petrosian. Na zijn mysterieuze dood in 1992 werd Kotsjarian de leider van Karabach en de relatie met Jerevan verbeterde. Hoewel Nagorny Karabach zichzelf, na het staakt-het-vuren in 1994, als winnaar zag, was er sprake van een pyrrhusoverwinning. De *de facto* staat was door niemand erkend, de bevolking was geheel ondergeschikt aan de militaire leiders, men verkeerde in een economisch isolement en het dispuut etterde, ondanks de wapenstilstand, gewoon voort. In 1979 telde Karabach 162.000 inwoners, waarvan 123.000 Armenen en 37.000 Azeri's. In 2000 werd dit aantal geschat op ongeveer 70.000 Armenen, de Azeri's waren allen vertrokken. Na de oorlog waren er 25.000 dodelijke slachtoffers te betreuren en lokale schattingen liggen zelfs veel hoger.⁸¹ Een voordeel van de militaire winst in 1994 was wel dat Karabach in 1997 door de OVSE erkend werd als partner bij de onderhandelingen.⁸²

5.3 De rol van de diaspora

Ten tijde van de Sovjetunie koesterden de diaspora en de Sovjet-Armenen een romantisch ideaalbeeld van elkaar dat echter na de Armeense onafhankelijkheid zou verbleken tot desillusie en verdeeldheid. Reeds in de negentiende eeuw waren Armenen zowel politiek als cultureel verdeeld in twee groeperingen. Ten eerste waren er de 'westerlingen', die vooral in Istanbul zaten en geïnspireerd waren door de Franse Verlichting, het liberalisme en de wens tot politieke hervormingen. De 'oosterlingen' hadden Tbilisi als centrum en zij waren onder de invloed van de Duitse Romantiek en van Russische revolutionaire idealen. Na de genocide van 1915 werd de diaspora gevormd door de westerlingen, terwijl de oosterlingen geïntegreerd werden in de Sovjetunie.⁸³ Sinds 1991 is de diaspora sterk gegroeid. Van de acht miljoen Armenen leven er vijf miljoen in de diaspora en slechts drie miljoen in Armenië.⁸⁴ Vanaf eind jaren tachtig kan men vier periodes onderscheiden in de betrekkingen tussen de diaspora en het 'thuisland'. Aan het einde van de Sovjetunie (1988-1991) was er sprake van toenadering, hoewel de diaspora de Armeense ambities om onafhankelijk te worden nooit steunde. De diaspora vertrouwde op Gorbatsjovs beleid van hervormingen en hoopte dat Nagorny Karabach met steun van Moskou deel zou gaan uitmaken van de Armeense SSR. Tussen 1991 en 1992 sprak men van de 'wittebroodsweken': de diaspora steunde de jonge staat met humanitaire en militaire middelen en zonder deze steun zou Armenië nooit de eerste

⁸¹ De Waal, p. 285

⁸² Azerbeidzjan ging echter niet akkoord met deze beslissing. Herzig, p. 160

⁸³ Herzig, p. 21

⁸⁴ De bevolking van Armenië is na 1991 gedaald met 25%. Herzig, p. 126

moeizame jaren van onafhankelijkheid hebben kunnen overleven. Tijdens het bewind van Ter-Petrosian trad er een bekoeling op in de eerder zo warme betrekkingen. De Armeense president had in 1995 de nationalistische ARF in de ban gedaan, tot grote woede van de diaspora.⁸⁵ Hij was van mening dat de Armeense politiek te zeer in de greep was van buitenlandse krachten en hij wilde de rol van de diaspora reduceren tot een culturele, in plaats van een politieke invloed. Op cruciale punten verschilden de denkbeelden van de diaspora met die van de regering. De diaspora wilde, evenals de ARF, een anti-Turks beleid waarbij Turkse erkenning van de genocide en claims ten aanzien van Armeense regio's in Oost-Turkije centraal stonden.⁸⁶ De regering in Jerevan was echter bereid tot veel grotere compromissen ten aanzien van Turkije en men vond dat de onverzoenlijke houding van de diaspora niet in het belang was van de Armeense samenleving. Na de val van Ter-Petrosian in 1998 kwam Kotsjarian, met steun van de ARF, aan de macht en vanaf nu was er een verzoening tussen het thuisland en de diaspora. De wederzijdse gevoelens zijn echter gemengd. Armenië ervaart het gedrag van de diaspora vaak als arrogant, terwijl de diaspora op haar beurt het thuisland als 'achterlijk' ziet, dit laatste in verband met de enorme corruptie, informele netwerken en georganiseerde misdaad die de Armeense samenleving kenmerken.⁸⁷ Ondanks dit onbehagen beseft de bevolking van Armenië dat men nooit had kunnen overleven zonder de financiële en militaire steun van de diaspora en ook het voortduren van de huidige status-quo omtrent Karabach is enkel mogelijk dankzij hulp van de diaspora.

5.4 Belemmerende factoren voor een oplossing van het conflict

Armenen claimen een van de oudste naties en culturen uit de regio te zijn. Religie, taal en tradities beschermden het volk tegen assimilatie ten tijde van kolonisatie en met name de Armeense kerk speelde een grote rol in de bescherming van nationale psyche en culturele integriteit tegen 'vreemde' invloeden.⁸⁸ Inmiddels voelen acht miljoen Armenen een wereldwijde band, gevormd door een collectief geheugen met een vaak uiterst selectieve kijk op de geschiedenis. Historici waren een centrale factor bij de ontwikkeling van een nationaal bewustzijn, net als in Azerbeidzjan. Hierdoor ontwikkelden Armenen en Azeri's een geheel tegengestelde visie op de historie en dus ook op het verleden van Nagorny Karabach. Beide partijen beschuldigen elkaar van 'genocide', daarbij moeiteloos elkaars retoriek overnemend,

⁸⁵ Met name bij de diaspora had de ARF veel aanhang. Herzig, p. 229

⁸⁶ Tütüncü, p. 195

⁸⁷ Herzig, p. 232

⁸⁸ Herzig, p. 3

en men wast zijn eigen handen in onschuld. Beide volkeren hebben geen enkel begrip voor elkaars visies of verliezen en er is geen enkele dialoog over de onoverbrugbare meningsverschillen. Een eventueel gezamenlijke toekomst is voor beide partijen een onaanvaardbaar vooruitzicht. Er is inmiddels in beide landen een merkwaardige paradox gerezen: terwijl de regeringsleiders in een onderlinge dialoog hun compromisbereidheid tonen, houdt men tegenover de eigen bevolking vast aan een agressieve, onverzoenlijke retoriek.⁸⁹ De overheid wil haar burgers niet betrekken in de dialoog, men geeft de voorkeur aan een onwetende bevolking die de bestaande machtsverhoudingen niet uitdaagt. De Armeense en Azerbeidzjaanse regeringsleiders zijn van nature geen democraten en voor beiden is handhaving van de macht een prioriteit. Zij versterken elkaar in dit opzicht omdat in de ogen van hun achterban een compromis onmiddellijk de schijn van zwakte zal oproepen. Het etnocratische beleid heeft Armenië beroofd van de gelegenheid tot regionale integratie. De Armeense politiek is in een wurggreep door het debat over Nagorny Karabach. De corruptie bloeit mede dankzij de handhaving van de status-quo, dus criminele netwerken, die voor een groot deel de dienst uitmaken in Armenië, hebben geen enkel belang bij een oplossing van het conflict.⁹⁰

⁸⁹ De Waal, p. 279

⁹⁰ Özkan, pp. 588-589

Hoofdstuk VI

Azerbeidzjan

6.1 Samenleving en politiek

Na januari 1990 leefden in de Azerbeidzjaanse SSR sterke anti-Russische gevoelens en op 30 augustus 1991 verklaarde Ayaz Moetalibov de republiek onafhankelijk.⁹¹ De Communistische Partij hief zichzelf op, ofschoon dezelfde leiders als voorheen aan de macht bleven.

Moetalibov kondigde de invoering van de markteconomie af en in antwoord op de Armeense veroveringen van Azerbeidzjaans grondgebied, was territoriale integriteit het hoofdthema van de politiek vanaf 1991. Na voortdurende verliezen tegen de Armenen verloor Moetalibov echter ieder gezag en hij moest ontslag nemen in maart 1992. Parlementswoordvoerder Mamedov nam zijn plaats in, maar in de praktijk sijpelde alle macht door naar de oppositie. Er waren parlementsverkiezingen gepland voor juni van dat jaar, maar het ontslag van Moetalibov werd door het parlement onwettig bevonden en hij keerde voor korte tijd terug als president. De grootste oppositiepartij was op dat moment het Volksfront van Azerbeidzjan (APF), dat de tijd rijp vond om in te grijpen. Vrijwilligers van het Volksfront bestormden in mei 1992 het parlement en de belangrijkste televisiestations, Moetalibov moest aftreden en een maand later vonden verkiezingen plaats waarbij het Volksfront onder leiding van Aboelfaz Eltsjibey een glorieuze overwinning behaalde.⁹² De nieuwe regering had het ambitieuze plan om de Armeense bezetting nog voor het einde van het jaar ongedaan te maken. Eltsjibey, die een groot bewonderaar was van Atatürk, volgde een koers van democratisering, gecombineerd met een eenzijdig pro-Turks en anti-Russisch buitenlandbeleid. Panturkisme en islam werden belangrijke elementen van de nationale wedergeboorte en Azerbeidzjan kwam in een internationaal isolement terecht.⁹³ Eltsjibey steunde bovendien de afscheidingsbeweging van Azeri's in Zuid-Azerbeidzjan hetgeen de relatie met Iran behoorlijk onder druk zette.⁹⁴

⁹¹ Moetalibov werd de eerste president van een onafhankelijk Azerbeidzjan en op 8 september 1991 werd zijn benoeming bevestigd door middel van een referendum. Mangott, p. 66

⁹² Coppieters, p. 31

⁹³ Azerbeidzjan besloot niet toe te treden tot het GOS, Eltsjibey veranderde het cyrillische alfabet (opnieuw) in een Turks-latijns alfabet, hij weigerde Russisch te spreken en er kwam een monopolie voor Turkse zakenlui. Mangott, p. 71

⁹⁴ Het noorden van Iran, waar in meerderheid Azeri's leven, wordt in Azerbeidzjan veelal aangeduid met 'Zuid-Azerbeidzjan'. Najafizadeh, p. 214

Na overwinningen van de Armenen in Karabach werd Eltsjibey's positie echter steeds zwakker. Sinds 1991 was Heydar Aliev aan een comeback begonnen als parlementsvoorzitter van Nachitsjevan.⁹⁵ Alievs groeiende macht werd een grote bron van zorg voor Eltsjibey, die uiteindelijk de machtsstrijd zou verliezen. Het wanhopige Volksfront nodigde Aliev uit naar Bakoe, die door middel van een motie van wantrouwen tegen Eltsjibey de weg effende voor nieuwe verkiezingen in oktober 1993. Aliev wist, met steun van de Partij Nieuw Azerbeidzjan (opgericht in september 1992) een grote aanhang te verwerven. Zijn beleid was minder nationalistisch dan dat van zijn voorganger, hij herstelde de banden met Moskou, zorgde dat Azerbeidzjan toetrad tot het GOS en versterkte de internationale positie van zijn land door relaties aan te knopen met Iran en het westen. Door zijn contacten met Nachitsjevan kon Aliev de voormalige nomenklatoera aan zich binden. Velen van hen kregen sleutelposities in de nieuwe regering en bureaucratie, Aliev creëerde patronagenetwerken gebaseerd op regionale en clanbetrekkingen en er ontstond een hybride regime dat Azerbeidzjan, na de woelige start, een periode van stabilisering bracht.⁹⁶ Na het staakt-het-vuren in 1994 kon Aliev zijn macht verder consolideren. Alle tegenstanders, allereerst binnen het leger, werden weggezuiverd en met name de olie bleek van onschatbare waarde als machtsfactor voor het nieuwe regime. Aliev zocht en vond een brede internationale coalitie die geïnteresseerd was in investeringen in de olie-industrie en Azerbeidzjan werd van een buitenstaander nu plotseling de focus van buitenlandse belangen.⁹⁷ In 1998 werd Aliev met ruime meerderheid herkozen en vlak voor zijn dood in 2003 droeg hij de macht over aan zijn zoon Ilham, die op dat moment vice-president was van de staatsoliemaatschappij SOCAR. Ilham Aliev had in 2003 nog weinig ervaring en macht en gedurende de eerste jaren van zijn presidentschap was de consolidatie van zijn positie een prioriteit. Hij erfde in 2003 een sterke, autoritaire staat, waarvan de kracht vooral gebaseerd was op oliegeld. Hij verhoogde het defensiebudget binnen een jaar van 170 miljoen naar 670 miljoen dollar en gaf herhaaldelijk in het openbaar blijk van zijn onvrede met de status-quo omtrent de bezette gebieden. Een nieuwe oorlog is dus helaas geen ondenkbare optie. Inmiddels is Ilham Aliev oppermachtig en zijn vertrek zou kunnen leiden tot een machtsvacuüm.

⁹⁵ Aliev was onder Brezjnef leider geworden van de Communistische Partij in de AzSSR en door Gorbatsjov in 1985 ontslagen. In 1991 had hij kans gezien om terug te keren naar Nachitsjevan waar hij een netwerk opbouwde dat hem later zou steunen bij zijn terugkeer naar Bakoe. Bovendien creëerde hij een eigen band met Ankara en Moskou. De Waal, p. 210

⁹⁶ Özkan, p. 592

⁹⁷ De bekroning van de nieuwe situatie was 'het Contract van de Eeuw', een overeenkomst tussen Aliev en voornamelijk westerse oliemaatschappijen, die hiermee het initiatief namen tot grote investeringen in de Azerbeidzjaanse olie-industrie.

De enorme olierijkdommen schiepen wellicht meer problemen dan zegeningen. De samenleving gaat gebukt onder een overweldigende corruptie en een groeiende kloof tussen arm en rijk, een kloof die in de toekomst een splijtzwam zou kunnen worden voor de ogenschijnlijk zo stabiele staat. Heydar Aliev nam na de wapenstilstand in 1994 een ‘wacht af en word sterk’ beleid aan, gebaseerd op de belofte van oliewinsten. Zijn zoon zet dit beleid voort en de status-quo wordt enkel tijdelijk geaccepteerd om tijd te winnen.⁹⁸ Bovendien is het conflict dankzij de olie geïnternationaliseerd en Azerbeidzjan heeft belangrijke troeven in handen om buitenlandse steun af te dwingen.

Een ander probleem waarmee de samenleving kampt wordt gevormd door de enorme aantallen vluchtelingen.⁹⁹ Deze ontheemde burgers hebben veelal geen werk, ze leven van een uiterst minieme staatssteun, hebben nauwelijks toegang tot goed onderwijs en worden op geen enkele wijze geïntegreerd in de samenleving. Zij worden voornamelijk gezien als een bruikbaar symbool van het ‘Azerbeidzjaanse lijden’ en hun wens tot terugkeer naar de bezette gebieden stookt het vuur van wraak en genoegdoening verder op.

6.2 Religie

Na 1991 kwam er in de hele voormalige Sovjetunie een enorme opleving van religie op gang. In Azerbeidzjan, waar ten tijde van het communistisch bewind zeventien moskeeën in gebruik waren, zijn inmiddels duizenden nieuwe godshuizen als paddestoelen opgekomen.¹⁰⁰ Het land nam in 1991 afstand van het atheïsme als officiële ideologie en 97 procent van de bevolking gaf aan meer te willen leren over religie, hoewel slechts drie procent kenbaar maakte van Azerbeidzjan een islamitisch land te willen maken.¹⁰¹ Hoewel het land officieel een seculiere staat werd, hebben leiders religie regelmatig gebruikt om hun eigen positie te versterken.¹⁰² Men ziet politieke en culturele eenheid als cruciale bouwstenen van een stabiele natiestaat en dit idee veronderstelt een vastomlijnde interpretatie van religie, ingebed in een lijst van nationale waarden en normen.

⁹⁸ Tohidi, p. 73

⁹⁹ Er zijn 750.000 vluchtelingen hetgeen betekent dat een op de tien burgers vluchteling is. Dit is wereldwijd het hoogste percentage.

¹⁰⁰ Gammer, p. 194

¹⁰¹ De meerderheid der bevolking beleeft de shi'ja islam en historisch gezien was de religie de factor van identificatie met Iran. De theocratie van Iran wordt echter in het geheel niet als een aantrekkelijk voorbeeld gezien. Bremmer, p. 238

¹⁰² Heydar Aliev legde tijdens zijn inaugurele rede de plechtige eed af door te zweren op de grondwet en de koran. Vanaf zijn komst in 1993 werden alle moslimfeesten landelijk gevierd. Gammer, p. 194

De verstrengeling tussen staat en religie is onmiskenbaar een erfenis van de Sovjetunie. Stalin wilde zich, ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, verzekeren van de steun van de moslimbevolking en een belangrijk middel om deze steun te verkrijgen was het scheppen van een officiële mosliminstantie die kon bemiddelen tussen volk en regime. In maart 1944 werd de ‘Moslimraad van de Transkaukasus’ opgericht, die het centrum werd van een goedgekeurde islam en die het Sovjetbeleid ten aanzien van religie vaststelde en controleerde. Dit leidde tot een groot wantrouwen van de bevolking jegens de officiële islam en er ontstond een wijdverbreid netwerk van moskeeën en madrasses die een onofficiële, ‘parallele’ islam gingen vertegenwoordigen.¹⁰³

Heydar Aliev wilde de staatscontrole, die onder het Sovjetbewind haar diensten had bewezen, handhaven en in 1997 werd een aantal wetten geïntroduceerd waarmee de autonomie van religieuze groeperingen danig kon worden ingeperkt. De eerste grond voor controle van religie was gelegen in de behoefte om religieuze oppositie in te dammen en ten tweede vreesde de overheid een ongewenste toename van met name Iraanse en Arabische invloeden.¹⁰⁴ Inmiddels heeft de Azerbeidzjaanse overheid twee belangrijke instituties opgericht die de macht van de staat in religieuze zaken vertegenwoordigen. Ten eerste is er de ‘Qafqazya Müsülmanlar İdaresi’ (QMI), ofwel de rechtstreekse opvolger van de Moslimraad, die door Stalin was opgericht. Tot de taken van de QMI horen benoemingen van imams, het organiseren van pelgrimstochten naar Mekka, het aanwijzen van onderwerpen voor de vrijdagpreek en educatie. Aan het hoofd van deze organisatie staat de Sheikh-Ül-Islam Allah Shukur Pashazadeh die, ondanks de officiële scheiding van kerk en staat, zeer loyaal is aan de machthebbers.¹⁰⁵

Omdat de overheid naar een mogelijkheid zocht om de QMI te controleren, richtte men bovendien het ‘Staatscomité van de Republiek van Azerbeidzjan voor religieuze zaken’ op, kortweg ‘het Comité’ geheten.¹⁰⁶ Hoofddoel was, bij oprichting in 2001, het in kaart brengen van alle activiteiten van religieuze groeperingen en missionaire organisaties.¹⁰⁷ Het comité wil vooral buitenlandse missies aan banden leggen, men controleert het onderwijs en ziet het voorkomen van radicalisme als voornaamste doel.

¹⁰³ Gammer, p. 195

¹⁰⁴ Voor Turkse invloeden, die sinds 1991 zeer groot waren in religie en onderwijs, was men minder bang. Het seculiere, Turkse model werd als aantrekkelijk voorbeeld gezien.

¹⁰⁵ Deze Sheikh, die tijdens de Sovjetunie een KGB-agent was, riep in 2003 alle moslims op om op Aliev te stemmen. Boze tongen beweren dat hij zich ernstig schuldig maakt aan corruptie en diefstal van bijvoorbeeld donaties van gelovigen. Gammer, p. 195

¹⁰⁶ Hoewel de QMI onder leiding van de Sheikh claimde volledig loyaal te zijn aan de overheid vertrouwde men het niet helemaal, vandaar de oprichting van ‘het comité’.

¹⁰⁷ Gammer, p. 197

Het grootste gevaar schuilt volgens de overheid in twee groeperingen die beide gefinancierd worden door het buitenland en een zeer grote aanhang hebben. De eerste groep is gecentreerd rond de Abu Bakrmoskee in Bakoe, die tot stand kwam met geld van de Azerbeidzjaanse diaspora uit Koeweit. De Abu Bakr is de grootste Soennimoskee en heeft een enorme aanhang uit alle lagen van de bevolking.¹⁰⁸ Men wil hervormingen van binnenuit bewerkstelligen en de aanhangers zijn niet politiek georganiseerd. De overheid schildert hen af als ‘wahhabisten’, uit vrees voor de maatschappijkritische houding van de groepering.

De tweede groep is zo mogelijk een nog grotere bedreiging voor de regering. Deze groep heeft de Jumamoskee (eveneens in Bakoe) als centrum van haar activiteiten en wordt gefinancierd door Iran. Anders dan Abu Bakr, heeft Juma wel politieke ambities. Men ijvert voor democratisering, liberalisme, mensenrechten, vrije verkiezingen en een sterke *civil society* en bundelt de krachten met verschillende oppositiepartijen.¹⁰⁹ Beide groeperingen zien zichzelf als een alternatief voor de officiële, gecorrumpeerde islam en beide worden door de staat gemuilkorfd.

Sinds 1991 werd Azerbeidzjan overspoeld door buitenlandse missies die een invloed wilden krijgen in de wedergeboorte van de islam in de voormalige Sovjetunie. Hoewel Iran in de praktijk wel heeft bijgedragen aan een shija-opleving werd deze invloed geweerd. De overheid vreesde een te grote bemoeienis van Iran en ook de Azerbeidzjaanse bevolking was niet erg bekoord door het Iraanse model van religie. Geheel anders lagen de zaken ten aanzien van Turkije. De Turkse raad voor religieuze zaken, ofwel de *Diyanet*, ging nauw samenwerken met het Azerbeidzjaanse ministerie van onderwijs. Men bekostigde de oprichting van een theologische faculteit aan de Staatsuniversiteit van Bakoe, de bouw van moskeeën en studiebeurzen voor Turkije. Naast deze Turkse overheidsinvloed zijn er ook invloeden van particuliere Turkse zijde. De belangrijkste rol speelt de beweging van mecenas Fethullah Gülen die, ondanks de seculiere doelstellingen, in onderwijs en media de Turkse soenni-islam verspreidt. Het seculiere Turkije wordt als rolmodel gezien en als steunpilaar tegen een groeiend radicalisme en de overheid ervaart de Turkse bemoeienis op geen enkele wijze als bedreiging van de nationale soevereiniteit.

¹⁰⁸ Gammer, p. 197

¹⁰⁹ De oppositiepartijen waarmee de Juma samenwerkt zijn de Moesavatpartij, het Volksfront en de Azerbeidzjaanse Democratische Partij. Gammer, p. 203

6.3 De zoektocht naar identiteit

De zoektocht naar identiteit is voor Azeri's vele malen complexer dan voor Armenen, voor wie het nationale bewustzijn, zelfs in de diaspora, al eeuwenlang helder gedefinieerd wordt door de Armeense Kerk, een eigen taal en alfabet en een gezamenlijk verleden. De Azeri-Turken begonnen zich pas aan het einde van de negentiende eeuw een groep te voelen die zich qua taal, cultuur en traditie onderscheidde van de andere moslims of Turken uit de regio.¹¹⁰ Dit proces van identiteitsvorming werd sterk bevorderd door het Sovjetbeleid van *korenizatsia*¹¹¹ en vooral vanaf de onafhankelijkheid in 1991 laaide het debat over nationale en etnische kwesties in alle hevigheid op. Dit debat wordt bepaald door een de opkomst van etnische mythes die de officiële ideologie van de staat moeten dienen. Deze mythes worden gecreëerd door professionele historici die geenszins geplaagd lijken te worden door een behoefte aan objectiviteit of relativering.¹¹²

Tijdens de beginjaren van de Sovjetunie werden, in verband met de warme relatie met het Turkije van Atatürk, Azeri's gezien als Turken.¹¹³ Zodra de Turks-Russische betrekkingen bekoelden in de jaren dertig besloot Stalin dat het verstandiger was om Panturkse sentimenten aan banden te leggen met als gevolg dat de 'Turksheid' van de Azeri's krachtig ontkend werd. De taal werd in 1936 omgedoopt tot 'Azeri', men nam het cyrillische alfabet aan en vanaf nu werden Azeri's beschouwd als een inheems Kaukasisch volk dat op geen enkele wijze een verbinding had met 'Turken'. Dit idee zou blijven voortbestaan tot aan het einde van Sovjetunie en werd vormgegeven door historici die het oude Kaukasus-Albanië lanceerden als directe voorloper van het moderne Azerbeidzjan (zie hoofdstuk 1). Toen Eltsjibey aan de macht kwam in 1992 veranderde de officiële visie op de nationale identiteit. Eltsjibey nam volledig afstand van het Sovjetdiscours en benadrukte de 'Turksheid' van zijn volk. Hij herdoopte de taal weer in 'Turks', adopteerde het latijnse alfabet en benadrukte de etnische en culturele verwantschap die er tussen Azeri's en Turken bestond. Met de komst van Heydar Aliev brak er wederom een nieuwe periode aan in de historische revisie van het nationale bewustzijn. Aliev trachtte, vooral om politieke redenen, de continuïteit met het Sovjetdiscours weer te herstellen. Aliev behoorde tot de voormalige nomenklatoera en hij

¹¹⁰ Adanir, p. 23

¹¹¹ Het *korenizatsia*- of wortelingsbeleid behelsde een positieve discriminatie van nationale groepen die tot doel had om de loyaliteit van deze groepen aan het Sovjetregime te versterken.

¹¹² Een leidende figuur in dit proces van identiteitsvorming door middel van de geschiedschrijving was oriëntalist en historicus Ziya Boeniyatov die met zijn ideeën over Kaukasus-Albanië de historische rol van de Armenen in de regio marginaliseerde. (zie hoofdstuk 1)

¹¹³ De taal werd Turks genoemd en het Arabische alfabet werd, net als in Turkije, vervangen door het latijnse alfabet.

wilde benadrukken dat Azerbeidzjan, dankzij de Sovjeterfenis, een moderne staat was met hoogstaand onderwijs en een sterk ontwikkelde industrie. Het feit dat traditionele Sovjethistorici de inheemsheid van Azeri's op de Kaukasus hadden benadrukt was een cruciaal argument om de claims ten aanzien van Karabach kracht bij te zetten. Wanneer Azeri's gezien zouden worden als 'Turkse import' in de regio, dan hadden zij beduidend minder reden om aanspraak te maken op Karabach als 'de eeuwenoude wieg' van de Albanese, en dus Azerbeidzjaanse, beschaving.

Vanaf 1993 tot heden wordt het debat over de etnogenese van het Azerbeidzjaanse volk gekenmerkt door twee stromingen. Ten eerste is er de officiële visie van de overheid die betoogt dat de bevolking van Azerbeidzjan Kaukasische wortels heeft en in de loop der eeuwen, onder invloed van verschillende kolonistoren, elementen heeft geïncorporeerd die bijdroegen tot de huidige complexiteit.¹¹⁴ Daarnaast leeft, vooral bij de oppositie, het idee van Eltsjibey's Panturkisme voort. Beide visies zijn het echter over één zaak eens: men ziet 'de Armeen' als ultieme vijand en als rechtstreekse bedreiging voor de eigen identiteit.

6.4 Factoren die een oplossing van het conflict belemmeren

De factoren die in Azerbeidzjan ertoe leiden dat een oplossing van het conflict welhaast een utopie lijkt te zijn, komen voor een groot deel overeen met de Armeense situatie.

Net als in Armenië waren historici cruciaal voor het ontwikkelen van een nationaal bewustzijn. In Azerbeidzjan heerst een grote onwil om een culturele heterogeniteit te erkennen of te respecteren omdat men vreest dat pluralisme de eenheid van de samenleving zal ondermijnen.¹¹⁵ Deze onwil belemmert niet alleen de zoektocht naar de eigen identiteit, maar is ook een groot obstakel voor een toekomstige vreedzame coëxistentie met de Armeense buren. Nieuwe generaties worden door educatie en propaganda doelbewust vergiftigd met wraakzuchtige retoriek en voor velen lijkt een nieuwe oorlog de enige rechtvaardige oplossing. Heydar en Ilham Aliev zijn steeds meer de Armeense retoriek van genocide en slachtofferdom gaan overnemen en baseren voor een groot deel hun legitimiteit op 'de strijd tegen de vijand'. Na het staakt-het-vuren in 1994 kwam Azerbeidzjan als grote verliezer uit de strijd: veertien procent van het grondgebied is bezet en vele honderdduizenden vluchtelingen verloren hun thuisland. Voor de overheid staat daarom de acceptatie van de

¹¹⁴ In de zomer van 2008 was het feit dat genetici op grond van DNA-onderzoek hadden ontdekt dat Azeri's daadwerkelijk een Kaukasische, en dus geen Turkse, herkomst hadden, in Azerbeidzjan voorpaginanieuws.

¹¹⁵ Historici die spreken over bijvoorbeeld Perzische invloeden op cultuur en natie worden geweerd uit het openbare debat. Bremmer, p. 237

status-quo gelijk aan politieke zelfmoord. Tegelijkertijd is het vooral de elite die dankzij een bloeiende corruptie garen spint bij de huidige situatie, tot grote onvrede van de oppositie die dan ook veel hardere standpunten inneemt ten aanzien van het conflict en voor wie elk compromis onvermijdelijk leidt tot verraad van de natie.¹¹⁶ Ook voor de meerderheid van de bevolking is nationalisme belangrijker dan pragmatisme en er is amper een maatschappelijk draagvlak voor compromissen of verzoeningspogingen. Naast deze politieke en sociale belemmeringen speelt ook de olie een nadelige rol in het conflict. De olie-inkomsten geven de overheid een welhaast onbeperkte macht, zowel ten aanzien van de eigen bevolking als ook ten aanzien van het westen dat afhankelijk is van de toegang tot de Azerbeidzjaanse olievoorraden. Bovendien kan Bakoe dankzij de olierijkdom investeren in militaire middelen, waarmee men in de toekomst een oplossing met geweld zou kunnen afdwingen.

¹¹⁶ Özkan, p. 594

Hoofdstuk VII

De Russische Federatie

Met het uiteenvallen van de Sovjetunie in 1991 is de Zuidelijke Kaukasus opnieuw een regio geworden waar internationale actoren strijden om hegemonie. In de negentiende eeuw eindigde dit machtsspel met een Russische zege en gedurende vele decennia Sovjetbewind was er geen sprake van internationale rivaliteit. In 1991 kwam er een einde aan de ogenschijnlijk zo vanzelfsprekende stabiliteit en Rusland zag met lede ogen aan dat de regio opnieuw het mikpunt werd van buitenlandse ambities.¹¹⁷

7.1 Het beleid van de Russische Federatie ten tijde van Jeltsin

Hoewel Rusland zowel tijdens de oorlog (1991-1994) als tijdens de ‘bevroren’ fase van het conflict (vanaf 1994) de belangrijkste rol speelde als externe actor in de regio, was het beleid met name tijdens Jeltsins bewind verre van consistent. Deze inconsistentie had verschillende oorzaken. Kort na het uiteenvallen van de Sovjetunie beschouwde Moskou de Kaukasus voornamelijk als last.¹¹⁸ De Russische Federatie had genoeg aan haar eigen problemen en bovendien was een goede relatie met het westen een prioriteit voor Jeltsin. Moskou wilde dan ook iedere schijn van neokolonialisme in de voormalige Sovjetunie voorkomen.¹¹⁹ Rusland had echter in het verleden vele malen met meer of minder succes de rol van scheidsrechter gespeeld en in 1991 werd duidelijk dat Armenië en Azerbeidzjan niet bij machte waren om deze rol zelf op bevredigende wijze te vervullen.

Het feit dat in Rusland verschillende belangengroepen opereerden, die niet altijd dezelfde interesses deelden, was een complicerende factor. Het ministerie van Defensie onder leiding van Pavel Gratsjov wilde een situatie creëren die te vergelijken was met de situatie in Abchazië. Hij wilde Russische vrede troepen in Nagorny Karabach installeren, een plan waartegen Azerbeidzjan grote bezwaren had. Terwijl de door Jeltsin aangestelde diplomaat Kazimirov pogingen ondernam om te bemiddelen tussen de conflictpartijen, nam Gratsjov een

¹¹⁷ Özkan, p. 578

¹¹⁸ Coppieters, p. 9

¹¹⁹ Armenië en Azerbeidzjan hadden beide nationalistische regeringen voor wie de consolidatie van de eigen onafhankelijkheid een prioriteit was en zij wantrouwden imperialistische neigingen van Rusland.

pro-Armeense houding aan en beloofde hij dat Rusland Armenië zou beschermen tegen een nieuwe ‘Turkse dreiging’.¹²⁰ Volgens Azerbeidzjan had Moskou Armenië vanaf de herfst van 1992 actief gesteund en mede dankzij deze steun hadden de Armenen een militaire overmacht tijdens de oorlogsfase. Rusland ontkende een eventuele partijdigheid en beweerde dat men enkel wilde bijdragen aan een grotere ‘militaire balans’.¹²¹

Vanaf 1993 wordt Ruslands beleid ten aanzien van de regio consistentier. Moskou beseft een ‘speciale verantwoordelijkheid’ te hebben jegens zijn ‘nabije buitenland’¹²² en bovendien krijgen zowel het westen alsook de conflictpartijen meer begrip voor Rusland in de rol van bemiddelaar. De Minskgroep (zie hoofdstuk 4) was door gebrek aan daadkracht en aan de juiste middelen niet bij machte gebleken om het conflict te beheersen en Moskou beschikte wel over de militaire mogelijkheden tot ingrijpen. In de zomer van 1993 werd de Azerbeidzjaanse president Eltsjibey afgezet en zijn opvolger Heydar Aliev was minder anti-Russisch en had een pragmatischer beleid ten aanzien van het buitenland dan zijn voorganger. Desalniettemin wees Aliev het Russische voorstel om militaire bases op Azerbeidzjaans grondgebied te installeren af. Hij vreesde een bevrozing van de oorlog die onherroepelijk zou leiden tot een *de facto* afscheiding van Nagorny Karabach.

Wanneer de eerste Tsjetsjeense oorlog (1994-1996) uitbreekt verandert de situatie. Rusland moet zijn aandacht richten op de chaos binnen zijn eigen grenzen en Jeltsin gaat voor het eerst de nadruk leggen op territoriale integriteit ten koste van het recht op zelfbeschikking, dit tot groot ongenoegen van de Armenen. Vanaf dit moment gaat het westen een grotere rol spelen in de regio, vooral dankzij het ‘Contract van de Eeuw’ dat president Aliev sluit met westerse oliemaatschappijen. Het contract behelst de bouw van de BTC-pijpleiding die de olie van de Kaspische Zee via Azerbeidzjan en Georgië naar Turkije transporteert, waarbij Rusland en Iran gepasseerd worden.¹²³ Door dit project raakt de situatie meer gepolariseerd: Azerbeidzjan krijgt nauwere betrekkingen met het westen terwijl Armenië nog meer in de armen van Rusland en Iran wordt gedreven.¹²⁴

¹²⁰ De Waal, p. 22

¹²¹ Tussen 1992 en 1994 leverde Rusland voor 1 miljard dollar wapens aan Armenië. Toen dit in 1997 bekend werd leidde dit tot grote protesten in Azerbeidzjan. Aangezien Azerbeidzjan als gevolg van de Sovjetierfenis over meer wapens beschikte dan Armenië wilde Jeltsin met deze actie de balans tussen de conflictpartijen herstellen.

¹²² De term ‘nabije buitenland’ werd geïntroduceerd in 1993 door minister van Buitenlandse Zaken Andrej Kozyrev, Tsygankov, pp. 82-84

¹²³ De BTC-pijpleiding (van Bakoe via Tbilisi naar Ceyhan) waarborgt olietransport van de Kaspische Zee rechtstreeks naar Turkije. Dit westers project doet de negentiende eeuwse *Great Game* weer herleven.

¹²⁴ De Waal, p. 235

7.2 Het beleid van de Russische Federatie ten tijde van Poetin

Met de komst van Poetin in 2000 wordt het beleid pragmatischer. Hij wil ten eerste een betere balans in de Russische relaties met Armenië en Azerbeidzjan en hij wil een politieke oplossing bereiken voor het voortdurende conflict.¹²⁵ In 2001 tekenden Moskou en Bakoe een Verdrag voor Vriendschap, Samenwerking en Veiligheid en de relatie tussen beide landen verbetert danig. Aliev steunt Poetins strijd tegen het 'internationale terrorisme'¹²⁶ en vooral op economisch gebied komt er een toenadering. Poetin benadrukt het belang van bilaterale relaties tussen Rusland en de landen van de voormalige Sovjetunie in plaats van een grotere integratie van het GOS.¹²⁷

De band met Armenië was ook onder Jeltsin al hecht en Poetin versterkt deze band vooral economisch met het *Debts for Assets*-plan dat in november 2002 wordt gelanceerd. Door dit plan komt vanaf 2003 vrijwel de gehele energiesector van Armenië in Russische handen.¹²⁸ De prioriteit van het Russische beleid is vooral de handhaving van de eigen invloed in de regio. Door de status-quo omtrent Nagorny Karabach blijft de Zuidelijke Kaukasus sterk afhankelijk van Rusland.

In augustus 2008 laaiden opnieuw de conflicten in Abchazië en Zuid-Ossetië op, waarbij het tot een gewelddadig treffen kwam tussen Georgische en Russische troepen. Deze hernieuwde escalatie kan grote consequenties hebben voor de situatie in de hele regio, dus ook voor Nagorny Karabach. Poetin blijkt het geweld als machtsmiddel niet te schuwen en Azerbeidzjan zou hierdoor wellicht geïnspireerd kunnen worden om hetzelfde te doen. Bovendien erkende Rusland de onafhankelijkheid van beide regio's, die *de jure* deel uitmaken van Georgië. Hoewel behalve Nicaragua tot nu toe geen enkel ander land Rusland in deze erkenning volgde vreest Azerbeidzjan dat hiermee een kwalijk precedent is geschapen dat ook gevolgen kan hebben voor de status van Nagorny Karabach.

¹²⁵ Nygren, pp. 106-108

¹²⁶ Na de aanslagen op de *Twin Towers*, had Moskou de kans gegrepen om de Tsjetsjeense strijd onder de noemer te laten vallen van de 'internationale strijd tegen het terrorisme'.

¹²⁷ Tsygankov, p. 83

¹²⁸ Nygren, pp. 116-117

Hoofdstuk VIII

Turkije

8.1 De situatie in 1991

Door het uiteenvallen van de Sovjetunie leek Turkije aanvankelijk nieuwe kansen te krijgen. Men wilde de band herstellen met de Turkse volkeren van Centraal-Azië en de Kaukasus en Pan-Turkse aspiraties herleefden met nieuw elan, zowel in Turkije als in bijvoorbeeld Azerbeidzjan.¹²⁹ In Ankara gloorde de hoop om een lichtend voorbeeld te worden voor de nieuwe buurlanden en ook het westen dichtte Turkije een betekenisvolle rol toe. Het land zou een belangrijke functie kunnen vervullen bij het verspreiden van democratie, kapitalisme en secularisme, om zodoende het transitieproces in de voormalige Sovjetunie te bespoedigen.¹³⁰ Ankara hoopte op een bloeiende politieke en economische samenwerking met Azerbeidzjan en men steunde de Azerbeidzjaanse strijd om behoud van Nagorny Karabach. De Turkse aspiraties om een brug te worden tussen Europa, de Kaukasus en Centraal-Azië bleken echter moeilijk te verwezenlijken. Turkije kampte met grote economische problemen en politieke instabiliteit en men worstelde met binnenlandse etnische conflicten, die door de nieuwe geopolitieke situatie gemakkelijk tot interne chaos zouden kunnen leiden.

Tijdens de Koude Oorlog was de blik van Turkije geheel op het Westen gericht, waarbij de oosterse buurlanden grotendeels genegeerd waren.¹³¹ In 1991 werd duidelijk dat Turkije onvoorbereid was op de nieuwe situatie. Toen de Turkse president Özal naar aanleiding van het conflict om Nagorny Karabach zei dat Azeri's als Shi'iten meer de zorg waren voor Iran, bleek dat Ankara slecht op de hoogte was van de situatie in de voormalige Sovjetunie.¹³² De Pan-Turkse, *kemalistische* elite van Bakoe vond Özals opmerking een doodzonde en ook de Turkse oppositie had hevige kritiek op deze *faux pas* van de regering en men eiste een grotere betrokkenheid van de overheid bij het Armeens-Azerbeidzjaanse conflict. De Turkse overheid moest een balans zien te vinden tussen de binnenlandse militaire lobby en allerlei culturele

¹²⁹ De wieg van het Pan-Turkisme stond op de Krim en de Kaukasus aan het begin van de 20ste eeuw. Met name de elite koesterde deze ideologie van culturele en linguïstische eenheid voor alle Turkstalige volkeren, ook als tegenwicht tegen Rusland. Het idee stierf tijdens de Sovjetunie en herleefde in 1991. Tütüncü, p. 186

¹³⁰ Coppieters, p. 181

¹³¹ In 1952 werd Turkije lid van de NAVO.

¹³² Bremmer, pp. 240-242

groeperingen die een actieve steun wilden bieden aan Azerbeidzjan en buitenlandse belanghebbenden die van Turkije een zekere terughoudendheid verwachtten.¹³³

8.2 Turkse bemoeienis met Nagorny Karabach

Hoewel er geen diplomatieke relatie met Armenië bestond, zag Ankara zich in 1992 gedwongen toe te staan dat Turkije doorvoerhaven werd voor humanitaire hulp aan de Armenen. Dit gebeurde onder druk van de VS en Frankrijk die in hun beleid sterk beïnvloed werden door de Armeense diaspora. Toen bleek dat deze hulp niet enkel humanitair was, maar vooral ook energie- en wapenleveranties betrof waardoor Armenië cruciale overwinningen kon boeken in de oorlog, leed de Turkse overheid ernstig gezichtsverlies in de ogen van Azerbeidzjan.¹³⁴

Wanneer in mei 1992 gewapende grensconflicten uitbreken in Nachitsjevan dreigt Turkije militair in te grijpen.¹³⁵ Rusland maakt zonneklaar dat een militaire interventie van Turkse zijde zal leiden tot een Russische tegenaanval die kan uitmonden in een Derde Wereldoorlog, aangezien Turkije immers lid van de NAVO is.¹³⁶ Minister President Demirel beseft dat een actieve, militaire rol van Turkije ernstige consequenties kan hebben dus hij beperkt zich tot diplomatieke steun aan Azerbeidzjan door binnen de Verenigde Naties aandacht te vragen voor het feit dat Armenië met zijn agressie VN-resoluties schendt. Ankara gaat dus omzichtig te werk. Men wil geen buitenstaander in de NAVO worden en bovendien heeft Turkije er belang bij om een betere relatie met Rusland te creëren en in dit licht is het onverstandig om een Pan-Turkse koers te varen.

In 1992/1993 hebben de Turkse media veel aandacht voor de bloedbaden tegen Azeri's, aangericht door Armenen.¹³⁷ Vooral de massaslachting van Khojali in februari 1992 wekt grote woede bij het Turkse publiek.¹³⁸ President Özal wil nu een actievere rol spelen en vanaf

¹³³ De VS en Frankrijk hebben een invloedrijke Armeense diaspora en beide landen oefenden, onder invloed van deze diaspora, druk uit op Turkije om Azerbeidzjan niet te steunen in de oorlog. Coppieters, p. 182

¹³⁴ Coppieters, p. 183

¹³⁵ In 1992 wordt Nachitsjevan als een semi-onafhankelijk vorstendom geleid door Heydar Aliev, die, los van Bakoe, een eigen relatie met Ankara opbouwt. De Waal, p. 203

¹³⁶ Coppieters, p. 182

¹³⁷ De westerse media zijn geneigd om, met name door toedoen van een sterke Armeense diaspora, vooral de Armeense kant van de zaak weer te geven. In Turkije kiest men, om historische en culturele redenen, eerder de kant van Azerbeidzjan.

¹³⁸ De massaslachting van Khojali, waarbij honderden Azeri's vermoord werden, wordt door Azeri's beschouwd als de gruwelijkste episode in de strijd om Nagorny Karabach. Het verlies van Khojali zou leiden tot de ondergang van Moetalibov in maart 1992. Tütüncü, p. 189

1993 levert Turkije wapens aan Azerbeidzjan.¹³⁹ Bovendien komt er een handels- en energieblokkade tegen Armenië, die pas weer opgeheven zal worden als het land de bezette gebieden verlaat. Door Turkse inspanningen neemt de VN-Veilighedsraad twee resoluties aan die Armeense agressie veroordelen en de VN bevestigen de territoriale integriteit van Azerbeidzjan.¹⁴⁰

Heydar Aliev wordt in de zomer van 1993 president van Azerbeidzjan en hij wil, anders dan zijn voorganger Eltsjibey, de relatie met Rusland verbeteren. Vanaf nu wordt het Turkse beleid pragmatischer en meer gevoed door het besef dat de regionale veiligheid, en dus ook de binnenlandse stabiliteit, vooral gediend is door economische samenwerking en het zoeken naar een consensus binnen de internationale gemeenschap.¹⁴¹

De VS en de EU oefenen vanaf 2003 steeds meer druk uit op Turkije om de relatie met Armenië te normaliseren. Ankara vindt nog steeds dat Armenië zich moet terugtrekken uit de bezette gebieden maar men is bereid tot onderhandelen ook omdat dit voor de EU een voorwaarde is voor Turks lidmaatschap in de toekomst.

In 2008 presenteerde Turkije het plan voor een Platform van Stabiliteit en Samenwerking op de Kaukasus, dat samenwerking tussen Rusland, Azerbeidzjan, Armenië, Georgië, Turkije en wellicht zelfs Iran tot doel heeft. Ankara lanceerde dit plan tien dagen na de Russische invasie in Georgië (in augustus 2008) en premier Erdoğan bezocht Tbilisi en Moskou tijdens de crisis. Het Georgische conflict vergrootte het besef dat het voor Turkije cruciaal is om een goede band te hebben met alle buurlanden en het land lijkt nu uit de schaduw van het westen te treden en een zelfstandiger beleid te willen voeren in de eigen regio. Het feit dat alle regionale partijen betrokken zijn bij het plan biedt Turkije de mogelijkheid om de kwetsbare balans met Rusland te bewaren en het kan bovendien leiden tot een normalisering van de relatie met Armenië. De economische blokkade die sinds 1993 van kracht is, is immers ook zeer schadelijk voor de Turkse economie en voor het prestige dat Turkije geniet in het westen.

8.3 De verhouding met Rusland

De relatie tussen Turkije en Rusland werd vele eeuwen getekend door rivaliteit en argwaan. Toen aan het einde van de negentiende eeuw nationalistische en Pan-Turkse gevoelens

¹³⁹ Rubin, p. 211

¹⁴⁰ Coppieters, p. 184

¹⁴¹ Dit besef wordt ook ingegeven door het feit dat de Turkije voor zijn energievoorziening steeds afhankelijker wordt van Rusland. Vanaf de jaren '90 wordt 90% van het gas in Turkije geïmporteerd uit Rusland. Rubin, p. 129

ontwaakten bij de Turkstalige volkeren van Tsaristisch Rusland was men danig gealarmeerd. De laatste minister van Oorlog van het Ottomaanse Rijk, Enver Pasja, had de ambitie om alle Turkse volkeren te verenigen binnen een politieke entiteit. Hoewel deze ambitie vruchteloos bleek, zorgde dit tot voor een blijvend wantrouwen tussen beide landen.¹⁴²

Na een kortstondige Turks-Russische 'lente' in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw vertroebelde de relatie weer na de Tweede Wereldoorlog toen Stalin aanspraak maakte op een deel van Turks Armenië.¹⁴³ In antwoord op deze Sovjetdreiging werd Turkije lid van de NAVO en tot 1991 bleven de landen ideologische tegenstanders.

Na het uiteenvallen van de Sovjetunie zocht Turkije toenadering tot de Kaukasus en Centraal-Azië, iets wat Rusland met lede ogen aanzag. Een dieptepunt in de Turks-Russische betrekkingen was in 1992, toen Rusland dreigde met een Derde Wereldoorlog als Turkije militair zou interveniëren in het conflict om Nagorny Karabach. Daarna verbeterde de relatie en in het midden van de jaren negentig werd Rusland door Ankara zelfs gezien als een alternatief voor de Europese Unie, die Turkije op pijnlijke wijze had afgewezen tijdens de EU-Top in Luxemburg in 1997.

Toen in 1999 het definitieve besluit viel om de BTC-pijplijn aan te leggen groeide de onderlinge rivaliteit weer (zie hoofdstuk 7). Desalniettemin zijn zowel Moskou als Ankara zich ervan bewust dat economische samenwerking en een dynamische handel beide landen ten goede komen. Men zoekt toenadering, benadrukt de wederzijdse belangen en voorzover er gevoelens van wantrouwen leven blijven die onder de oppervlakte.

8.4 Turkije en Armenië

De Armeense gevoelens ten opzichte van Turkije worden voornamelijk gedomineerd door achterdocht en oud zeer. De Armeense diaspora ziet Azerbeidzjan als een handlanger van 'de Turken' die nog altijd ambities zouden koesteren om de Turkse volkeren te verenigen in een groot Turks Rijk. De Armenen zouden, net als in 1915, een obstakel vormen voor deze ambities, met alle gevolgen van dien.¹⁴⁴ De kern van de Armeens-Turkse controverse is een geheel tegengestelde visie op het gezamenlijke verleden. Volgens Turkije was de onderlinge relatie altijd goed tot het einde van de negentiende eeuw. De reden voor de vertroebeling in de betrekkingen was gelegen in het feit dat Armeense nationalistische separatistische eisen hadden

¹⁴² Rubin, p. 200

¹⁴³ Rubin, p. 197

¹⁴⁴ De Waal, p. 275

en als een vijfde colonne werden gezien binnen het Ottomaanse Rijk. Volgens de officiële Turkse visie op de geschiedenis is de Armeense campagne voor erkenning van de genocide in 1915 vooral ingegeven door de wens om in het Westen anti-Turkse gevoelens los te maken, die ook van dienst zijn bij de strijd om Nagorny Karabach. Men houdt vol dat de meer dan een miljoen Armeense slachtoffers in 1915 een 'bijproduct' waren van de oorlog en strategisch onvermijdelijk.¹⁴⁵ Volgens veel Armenen is dit een schandelijke geschiedvervalsing en zal een verbetering van de relatie uitgesloten zijn zolang Turkije deze genocide blijft ontkennen.

De Armeense overheid is meer bereid tot compromissen dan de oppositie of de diaspora. Zowel president Ter-Petrosian (1991-1998) als zijn opvolger Kotsjarian (1998-2008) streven naar een normalisatie van de Turks-Armeense betrekkingen en volgens hen is Armenië niet gediend met het beeld dat men een slachtoffer is, omringd door vijanden.¹⁴⁶ Bovendien heeft de voortslepende Turkse handelsblokkade desastreuze gevolgen voor de Armeense economie. Ondanks deze blokkade komen er elk jaar voor 150 miljoen dollar Turkse goederen het land binnen, die worden doorgesluisd via Georgië en Iran.¹⁴⁷ De Turkse en Armeense zakenlobby pleit al jaren voor opheffing van de blokkade en zelfs lokale Turkse politici willen de grenzen openen, want niet alleen Armenië lijdt onder de blokkade maar ook het noordoosten van Turkije gaat gebukt onder een ernstige verpaupering.

In juli 2008 vond in Zwitserland een ontmoeting plaats van Turkse en Armeense regeringsleiders. Voor Jerevan was de erkenning van de genocide ditmaal geen agendapunt. Het hoofdoel bij de besprekingen was de opening van de grenzen, zodat Armenië deel zou kunnen nemen aan regionale projecten die broodnodig zijn om de noodlijdende economie uit het slop te halen.

¹⁴⁵ Een deel van de Turkse intelligentsia heeft grote kritiek op deze visie. Adanir, p. 10

¹⁴⁶ Herzig, pp 235-238

¹⁴⁷ Rubin, p. 232

Hoofdstuk IX

Iran

9.1 De situatie in 1991

Toen de Sovjetunie in 1991 uiteenviel zag Iran, net als Turkije, grote kansen in het verschiep liggen. Men hoopte dat de onafhankelijkheid van de landen van de Zuidelijke Kaukasus voor een stevige buffer zou zorgen die Rusland op een veilige afstand kon houden.¹⁴⁸ Bovendien konden de nieuwe, kapitalistische landen een interessante afzetmarkt worden voor Iraanse export. Tegelijkertijd bestond er een risico dat het conflict zich zou kunnen uitbreiden op Iraanse bodem, hetgeen Teheran grote zorgen baarde.

In de negentiende eeuw streed Iran met Rusland om invloed op de Kaukasus, waarbij Rusland als grote winnaar uit de bus kwam. Door de Russische expansie verloor het Perzische rijk het noordelijk deel van Azerbeidzjan, een gebied dat vele eeuwen beschouwd werd als Iraans territorium.¹⁴⁹

Zowel tijdens het pro-westerse bewind van de Shah alsook na de Iraanse revolutie van 1979 was de relatie met de Sovjetunie vijandig. De Communistische Partij van de AzSSR verkondigde openlijk dat Noord- en Zuid-Azerbeidzjan historisch gezien bij elkaar hoorden en dat, als het historisch recht ooit zou zegevieren, beide gedeelten weer verenigd zouden worden.¹⁵⁰ Iran vreesde, waarschijnlijk niet geheel ten onrechte, dat deze ambities voor hereniging zouden kunnen leiden tot separatisme van de enorme Azeri-minderheid die op Iraans grondgebied leeft.¹⁵¹

¹⁴⁸ Coppieters, p. 8

¹⁴⁹ Veel Azeri's beschouwen zowel Iran als Rusland als kolonisator en het feit dat Noord- en Zuid-Azerbeidzjan gescheiden raakten door het Verdrag van Toerkmentsjai (1828, zie hoofdstuk 1) ziet men als een tragedie. Ultranationalistische groeperingen, zoals bijvoorbeeld de DAK (dit is de grootste diaspora-beweging: Wereld-Congres van Azerbeidzjanen) zeggen dat 80% van Azerbeidzjaans grondgebied bezet is. Men doelt dan, naast de door Armenen bezette gebieden, op het Iraanse gedeelte van Azerbeidzjan.

¹⁵⁰ Er was echter in het verleden nooit sprake van een 'Verenigd Azerbeidzjan'. Van 1945 tot 1949 was het noorden van Iran door de Sovjetunie bezet. Dit was een kortstondige hereniging van Noord- en Zuid-Azerbeidzjan. Bremmer, p. 231

¹⁵¹ Een kwart van de bevolking van Iran (meer dan tien miljoen) is Azeri.

9.2 Iraanse belangen in het conflict om Nagorny Karabach

In 1991 was er een compleet nieuwe geopolitieke situatie ontstaan en voor Iran stonden om uiteenlopende redenen grote belangen op het spel. Net als Turkije, hoopte Iran een betekenisvolle rol te kunnen spelen als regionale grootmacht. Spoedig nadat Georgië, Armenië en Azerbeidzjan zich onafhankelijk verklaarden trachtte Iran een goede relatie op te bouwen met de nieuwe buurlanden. Het land verkeerde sinds 1979 in een internationaal isolement en wilde graag terugkeren op het toneel van de wereldpolitiek. Teheran wilde ook andere, met name Turkse en westerse invloeden in de regio voorkomen of terugdringen. Verder zag Iran nieuwe kansen om de buitenlandse handel te ontwikkelen en om een spilfunctie te krijgen in het transport van olie en gas. Iran beseftte dat men in Rusland een belangrijke bondgenoot kon hebben in een strijd tegen westerse hegemonie in de regio.¹⁵² Men erkende dat Moskou een grote stabiliserende rol zou kunnen spelen op de woelige Zuidelijke Kaukasus en zocht, ondanks de soms tegengestelde belangen, naar mogelijkheden tot samenwerking. Het grootste belang voor bemoeienis met het conflict om Nagorny Karabach was gelegen in het risico, dat de onrust voor grote chaos zou kunnen zorgen op Iraans grondgebied, dit in verband met de grote Azeri-minderheid.

9.3 Bemoeienis met het conflict

Iran erkende de nieuwe onafhankelijke staten en hetzelfde gold voor de territoriale integriteit van deze landen. Men hoopte op een snelle oplossing van het conflict vooral ook uit vrees voor vluchtelingenstromen uit de Kaukasus. Iran bood reeds onderdak aan vier miljoen vluchtelingen uit Afghanistan en Irak en men wilde een nieuwe toevloed voorkomen.¹⁵³ Op verzoek van beide conflictpartijen ondernam Iran al in het begin van 1992 de eerste pogingen tot bemiddelen. Enkele nationalistische groeperingen zagen Noord-Azerbeidzjan om historische redenen nog steeds als deel van Iran en zij wilden de Russische expansie van de negentiende eeuw ongedaan maken. Daarnaast wilde de Azeri-minderheid haar 'noordelijke broeders', die ook shi'iten waren, steunen in de strijd tegen de 'ongelovigen'. Verder was het conflict schadelijk voor de economische expansie waar Iran op hoopte. Wanneer het westen of Turkije het initiatief zouden nemen voor bemiddeling dan zou dit het ongewenste gevolg

¹⁵² Iran ziet liever niet de NAVO in zijn eigen achtertuin en ziet Rusland als een tegenwicht voor dit gevaar.

Mangott, p. 296

¹⁵³ Coppieters, p. 169

hebben dat de Verenigde Staten hun invloed konden uitbreiden tot aan de Iraanse grens. Een gunstige bijkomstigheid was het feit dat Iran zowel door Armenië als door Azerbeidzjan gezien werd als een aanvaardbare bemiddelaar, dit in tegenstelling tot Turkije dat voor Armenië onacceptabel zou zijn. Door toedoen van Iran kwam er in maart 1992 een eerste vredesplan op tafel dat zelfs leidde tot een zevendaags staakt-het-vuren. Dit bestand kwam tot een einde toen eind maart het bombardement op Stepanakert hervat werd door Azeri-troepen. In mei van datzelfde jaar kwam onder leiding van Iran een nieuw vredesplan tot stand dat helaas ook geen lang leven beschoren was. Ondanks de onderhandelingen gingen de gevechten in Nagorny Karabach gewoon door en toen de Armeense troepen Sjoesja veroverden was het einde van de Iraanse bemiddelingspogingen snel in zicht.¹⁵⁴ Het verlies van Sjoesja was een gevoelige klap voor Azerbeidzjan en de Iraanse overheid kreeg zware binnenlandse kritiek op haar lankmoedige houding ten aanzien van de Armeense agressie. Zodra Eltsjibey in juni 1992 aantrad als president van Azerbeidzjan, werd de rol van Iran helemaal teruggedrongen. De nieuwe pro-Turkse president beschuldigde Iran van wapenleveranties aan Armenië en bovendien riep hij de Azeri's uit Iran op tot hereniging met Azerbeidzjan.¹⁵⁵ Heydar Aliev, die op dat moment leider was van Nachitsjevan, onderhield echter goede betrekkingen met Iran, mede omdat beide partijen wilden voorkomen dat het conflict zich zou verplaatsen naar de grensregio. In oktober 1993 vond een laatste Iraanse poging plaats om het conflict te beteugelen. Armenen hadden inmiddels, behalve Nagorny Karabach, ook de provincies Zangelan, Jebrail, Fizuli en Kubatli bezet en ruim 200.000 Azeri's zochten in Iran een toevluchtsoord. Wederom kwam er een staakt-het-vuren tot stand dat al na enkele dagen werd geschonden.

Toen halverwege de jaren negentig de rol van het westen toenam, werd Iran, onder druk van de Verenigde Staten, een buitenstaander bij de onderhandelingen.¹⁵⁶ Iran zag de bemoeienissen van de Minskgroep met gemengde gevoelens aan. Enerzijds was de groeiende stabiliteit gunstig, maar men wantrouwde de westerse invloed in de regio. Bovendien polariseerde de situatie als gevolg van het BTC-project, waarbij Rusland en Iran gepasseerd werden.¹⁵⁷

¹⁵⁴ De Waal, p. 180

¹⁵⁵ Coppieters, p. 172

¹⁵⁶ De onderhandelingen werden vanaf nu geleid door de OVSE, een organisatie waarvan Iran geen lid was.

¹⁵⁷ De Waal, p. 253

Vanaf 2000 wijzigde de Minskgroep haar beleid enigszins en Iran werd erkend als belangrijke partner in de regio. Nog steeds was Iran in de ogen van de conflictpartijen, ondanks de Iraanse steun aan Armenië, de meest neutrale externe actor, in tegenstelling tot Turkije of Rusland. In 2008 steunde Iran Rusland tijdens het conflict in Georgië. Door de nieuwe escalatie van regionale conflicten groeide vooral bij Turkije en Iran het besef dat regionale samenwerking met alle buurlanden cruciaal is voor duurzame vrede en stabiliteit. Turkije lanceerde een plan voor een Platform van Stabiliteit en Samenwerking op de Kaukasus, met als deelnemende partijen Rusland, Armenië, Georgië, Azerbeidzjan en Turkije zelf. Armenië en Rusland zouden graag zien dat Iran aan dit Platform zou deelnemen. De Verenigde Staten zijn tegen een deelname van Iran en Turkije aarzelt.

9.4 Iran en Armenië

Hoewel Iran behoedzaam wilde optreden ten aanzien van het conflict om Nagorny Karabach steunde het land vanaf 1991 op discrete wijze Armenië.¹⁵⁸ De bevolking oefende weliswaar een druk uit om de Azerbeidzjaanse shi'ieten te steunen in plaats van de christelijke Armenen, maar de regering in Teheran wilde tegenwicht bieden tegen de vijandigheid van Turkije jegens Armenië. Als gevolg van de Azerbeidzjaanse en Turkse blokkade tegen Armenië werd Iran vanaf 1991 een belangrijke handelspartner voor Armenië.¹⁵⁹

9.5 Iran en Azerbeidzjan

De relatie tussen Iran en Azerbeidzjan is complex. Enerzijds is er een grote culturele en etnische verwantschap, anderzijds was Azerbeidzjan onaangenaam getroffen door de Iraanse steun aan Armenië tijdens en na de oorlog.¹⁶⁰ Vanaf de vroege jaren negentig ondernam Iran pogingen om de shi'itische islam te exporteren naar Azerbeidzjan. De meerderheid der Azeri's stond niet te springen om de Iraanse, fundamentalistische islam te adopteren en ook de overheid reageerde afwijzend. In 1996 werd er een wet aangenomen die buitenlandse missie moest uitbannen.¹⁶¹ Desalniettemin is er religieus verkeer vanuit Iran. Teheran

¹⁵⁸ Coppieters, p. 157

¹⁵⁹ Mangott, p. 219

¹⁶⁰ Tijdens de Turkse blokkade kon Armenië mede overleven dankzij Iraanse handel. De Waal, p. 253

¹⁶¹ Het restrictiebeleid ten aanzien van religie is met name uit vrees voor Iran en de Arabische wereld tot stand gekomen. Ten aanzien van Turkije is men minder behoedzaam. Gammer, pp. 199-201

financierde twee culturele centra in Bakoe, ook de Islam Universiteit van Bakoe ontving middelen uit Iran en men bekostigde studiebeurzen en educatie.¹⁶²

Bij een kleine groep heeft Iran wel een religieuze invloed, ook als tegenhanger voor westerse invloeden die weliswaar moderniteit brengen, maar ook een groeiende sociale ongelijkheid en normvervaging.¹⁶³ Deze groep heeft ook grote kritiek op de corruptie van de eigen overheid en op het feit dat de enorme olie-opbrengsten amper ten goede komen aan de eigen bevolking.

¹⁶² Balci, p. 210

¹⁶³ Heyat, p. 406

Hoofdstuk X

Het Westen

10.1 De situatie in 1991

Na het uiteenvallen van de Sovjetunie had noch de VS noch de EU een duidelijk plan ten aanzien van de Zuidelijke Kaukasus. Men erkende de nieuwe staten en wilde hun steunen in hun onafhankelijkheid, maar men wist niet goed hoe te reageren op het snel groeiende postsovjernationalisme dat het communisme als ideologie verving. Als vanouds bleef de focus van het buitenlandbeleid van de westerse mogendheden gericht op Moskou.¹⁶⁴ In 1991 lag de prioriteit van het westen niet bij de Kaukasus. De voormalige Oostbloklanden, de groeiende chaos in Joegoslavië en de bezetting van Koeweit wedijverden om aandacht en hierbij vergeleken leek de Zuidelijke Kaukasus van weinig strategisch belang. Hoewel het conflict om Nagorny Karabach in hoog tempo escaleerde was er weinig reden om aan te nemen dat dit conflict de interne veiligheid van Europa of de VS zou aantasten. Bovendien zou er voor een interventie van westerse zijde geen steun te verwachten zijn van de Europese of Amerikaanse bevolkingen. De EU had nog geen duidelijk omljnd veiligheidsbeleid en Armenië noch Azerbeidzjan werden in 1991 beschouwd als potentiële kandidaatleden voor de EU of de NAVO. De ironie wilde dat het westen een toenemende Russische of Iraanse invloed trachtte te voorkomen, zonder dat er duidelijke alternatieven geboden werden. De bevolkingen van de Zuidelijke Kaukasus waren niet blij met deze in hun ogen lakse houding en vooral Azerbeidzjan voelde zich in de steek gelaten. Voor Armenië lag de situatie anders. Tot 1993 had de Armeense diaspora veel invloed op het Amerikaanse beleid ten aanzien van de regio. De Armeense lobby was in staat om aan de ‘Freedom Support Act’, een wet die Amerikaanse hulp aan de voormalige Sovjetunie mogelijk maakt, een wetsartikel toe te voegen dat sterk in het voordeel van Armenië zou zijn. Volgens deze ‘Section 907a’ werd het de VS onmogelijk gemaakt om enigerlei hulp aan Azerbeidzjan te bieden zolang dit land zijn agressie tegen Armenië zou laten voortduren en zolang men de handelsblokkade tegen Armenië niet zou opheffen.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Coppieters, p. 8

¹⁶⁵ Hoewel de VS in de jaren negentig vele malen poogden om ‘Section 907a’ ongedaan te maken zou het wetsartikel pas in 2002 worden ingetrokken. De Waal, p. 234

10.2 Toenemende westerse invloed gedurende de jaren negentig

Vanaf 1993 ging de invloed van de Armeense lobby op het beleid van de VS afnemen ten gunste van de energielobby. Het besef groeide dat Azerbeidzjan van cruciaal belang zou kunnen zijn voor export en transport van olie en nu werd ook duidelijk dat het conflict om Nagorny Karabach deze oliebelangen danig dwarsboomde. In september sloot de Azerbeidzjaanse president Heydar Aliev het ‘Contract van de Eeuw’ met westerse oliemaatschappijen en vanaf dat moment raakte de regio in de focus van het westerse veiligheidsbeleid.¹⁶⁶ Het westen nam afstand van het pro-Armeense beleid van begin jaren negentig en zocht toenadering tot Azerbeidzjan. Met name de VS wilden de eigen invloed in de regio versterken, hetgeen betekende dat Russische en Iraanse invloeden teruggedrongen moesten worden. Aanvankelijk koesterde men het plan om oliepijplijnen aan te leggen van Azerbeidzjan, via Armenië en Nagorny Karabach, naar Turkije. Dit plan zou twee voordelen bieden: ten eerste zou, door Rusland en Iran te omzeilen, de westerse invloed toenemen en ten tweede zou een project waarbij beide conflictpartijen betrokken waren ertoe kunnen leiden dat men een vredesverdrag zou kunnen afdwingen. Een gedwongen samenwerking zou immers de economie van beide landen ten goede komen en wellicht zou men bereid zijn om economisch pragmatisme te laten prevaleren boven politieke principes. Niets was echter minder waar. De strijdende partijen bleken geen van beiden bereid om hun politieke doelen te offeren op het altaar van de welvaart. Uiteindelijk werd gekozen voor de bouw van de BTC-pijplijn (Bakoe-Tbilisi-Ceyhan), een project dat het symbool zou worden van een nieuwe *Great Game*, waarbij het westen direct toegang zou krijgen tot olie uit de Kaspische Zee, met voorbijgaan aan Rusland en Iran.¹⁶⁷ Het BTC-project leidde tot een verdere internationale polarisering van de situatie waarbij Armenië een grotere invloed onderging van Iran en Rusland, terwijl Azerbeidzjan een belangrijke bondgenoot werd van de EU, de VS en Turkije.¹⁶⁸ De NAVO vreesde, mede in verband met de oliebelangen, instabiliteit aan de eigen grenzen en men wilde de veiligheid garanderen tot aan de Iraanse en Russische grenzen. Om deze reden werden Azerbeidzjan en Armenië in 1994 betrokken bij het ‘partnership for peace programme’, een plan voor militaire samenwerking tussen beide landen en de NAVO.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Onder andere Britse (BP) en Noorse maatschappijen besloten samen ruim acht miljard dollar te investeren in de Azerbeidzjaanse olie-industrie. Coppieters, p. 190

¹⁶⁷ In november 1999 koos men voor deze alternatieve route via Georgië en in mei 2005 werd de BTC-pijplijn in gebruik genomen.

¹⁶⁸ Heydar Aliev moest onder druk van de VS een Iraans aandeel van vijf procent in het project afwijzen. De Waal, p. 252

¹⁶⁹ Herzig, p. 173

Daarnaast tekenden beide landen in april 1996 een akkoord over partnerschap en samenwerking met de EU.¹⁷⁰

Hoewel de EU en de VS veel gemeenschappelijke belangen hadden in de regio, waren er onmiskenbare verschillen qua beleid. Terwijl de VS Rusland en Iran wilden buitensluiten was de EU minder afwerend jegens deze beide actoren en men was bereid tot economische samenwerking in de regio. Ook met betrekking tot Turkije waren er grote verschillen. Voor de VS was Turkije een belangrijke strategische partner, die cruciaal zou kunnen zijn om de Amerikaanse invloed in de regio te versterken. De EU daarentegen was eind jaren negentig verwickeld in moeizame toetredingsonderhandelingen met Turkije en men neigde ernaar om het land als een buitenstaander te zien en te behandelen.

10.3 De situatie vanaf 2000

Met de komst van Vladimir Poetin kwam er een grotere harmonie in de Minskgroep tussen de VS, Rusland en Frankrijk.¹⁷¹ Het westen ging in toenemende mate beseffen dat het conflict om Nagorny Karabach alle pogingen tot regionale samenwerking ondermijnde en dat een actief beleid dat zou leiden tot duurzame vrede en stabiliteit in de hele regio, centraal moest staan. De Zuidelijke Kaukasus was niet langer een gebied in de marge van de politieke aandacht. Wanneer Turkije op termijn zou toetreden tot de EU zouden Armenië en Azerbeidzjan directe buurlanden worden. Na de gebeurtenissen op 11 september 2001 werden de conflicten op de Kaukasus gekoppeld aan de strijd van de VS tegen het internationale terrorisme. President Aliev steunde de VS bij hun ‘war against terrorism’ en als dank werd in 2002 eindelijk wetsartikel ‘Section 907a’ geschrapt uit de ‘Freedom Support Act’.¹⁷² Vanaf dat moment werden de Amerikaanse handelsrestricties tegen Azerbeidzjan opgeheven en ontwikkelden beide landen bilaterale plannen voor militaire samenwerking. Ook Armenië kreeg een betere band met de VS en de NAVO ontwikkelde in 2003 het ‘Individual Partnership Action Plan’ (IPAP) om de relatie met Armenië en Azerbeidzjan te verstevigen.¹⁷³ In juni 2004 nam de EU het initiatief tot een ‘European Neighbourhood Policy’ ten aanzien van ondermeer de drie landen van de Zuidelijke Kaukasus met als doelen promotie van

¹⁷⁰ Nygren, p. 158

¹⁷¹ De Waal, p. 267

¹⁷² Behalve deze mondelinge steun had Azerbeidzjan ook troepen gestuurd naar Kosovo, Afghanistan en Irak. Nygren, p. 156

¹⁷³ Nygren, p. 154

democratische verkiezingen en mensenrechten, economische hervormingen en het terugdringen van corruptie.

Sinds de jaren negentig steunde het westen de regio in de ontwikkeling van een krachtige *civil society*, veel niet-gouvernementele organisaties konden overleven dankzij westerse steun, educatieve uitwisselingsprogramma's werden opgezet en de VS bevorderden Engelstalig onderwijs en media.¹⁷⁴

In beide landen is de maatschappelijke invloed van het westen groot. Enerzijds ziet men Europa en de VS als voorbeelden van moderniteit, democratie, welvaart en vrijheid, anderzijds wijt men toenemend drugsgebruik, prostitutie, het verval van familiebanden en andere ongewenste elementen van normvervaging ook aan de groeiende westerse invloed. Toen de VS in het voorjaar van 2008 Kosovo erkenden, werd hiermee vooral in de ogen van Azerbeidzjan een kwalijk precedent geschapen. Rusland was een groot tegenstander van deze manoeuvre en reageerde enige maanden later op zijn beurt met de erkenning van Abchazië en Zuid-Ossetië. Het is vooralsnog onduidelijk wat hiervan de consequenties zullen zijn voor de toekomstige status van Nagorny Karabach.

¹⁷⁴ Heyat, p. 401

Conclusie

Het uiteenvallen van de Sovjetunie had tot gevolg dat er een machtsvacuüm ontstond op de Zuidelijke Kaukasus hetgeen leidde tot de opkomst van een nieuwe internationale rivaliteit in de regio. De internationale bemoeienis met het conflict om Nagorny Karabach groeide vanaf 1991 en er ontstonden verschillende visies op het conflict die echter veelal te beperkt en te eenzijdig zijn. Volgens sommige visies zijn de oorzaken te zoeken in een eeuwenoude haat tussen Armenen en Azeri's, volgens andere worden de conflictpartijen gezien als pionnen van de grootmachten. Volgens deze laatste visie dragen Azerbeidzjan en Armenië weinig eigen verantwoordelijkheid en zijn beide landen het slachtoffer van kolonialisme of machtswellust van anderen.¹⁷⁵ Externe actoren spelen weliswaar een grote rol maar geen van deze actoren heeft de hegemonie in de regio. De rivaliteit tussen al deze belanghebbenden geeft echter ruimte aan de nationale elites uit Armenië, Nagorny Karabach en Azerbeidzjan om hun eigen belangen te verdedigen met instandhouding van de impasse. In plaats van pionnen in een *Great Game*, zijn deze elites medeverantwoordelijk door de externe actoren tegen elkaar uit te spelen om hun eigen winst te maximaliseren. De prioriteit van de elite is de continuering van haar macht ten koste van een daadwerkelijke democratie en een sterke *civil society*. De leiders zullen nooit bereid zijn hun status te riskeren voor een compromis en zij hebben genoeg macht, steun en netwerken om hun ondemocratische beleid voort te zetten. De prijs voor de bevolking is erg hoog: men gaat gebukt onder de economische blokkade en onder autoritaire regimes. Zolang de samenleving geen invloed heeft op het beleid zal er nooit een vreedzame oplossing komen.

Sinds 1991 maakt de Zuidelijke Kaukasus een proces door dat te vergelijken is met de situatie in Afrika in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, namelijk een proces van natievorming onder de last van een koloniaal verleden.¹⁷⁶ De Sovjeterfenis, die gepaard ging met een verdeel- en heersbeleid, gedwongen Sovjetisering en Russificatie, en een herinterpretatie van de geschiedenis, had gemengde gevolgen voor de regio. Enerzijds zorgden het communistische regime en het bijbehorende nationaliteitenbeleid vele decennia voor rust en stabiliteit in de multi-etnische regio. Het huidige concept van nationale identiteit in bijvoorbeeld Azerbeidzjan is sterk beïnvloed door het Sovjetbeleid hieromtrent en dit concept zit tot op heden diep verankerd in de Azerbeidzjaanse elite. Tijdens de teloorgang van

¹⁷⁵ Özkan, p. 575

¹⁷⁶ Bremmer, p. 254

de socialistische ideologie ten tijde van Gorbatsjov werd echter de keerzijde van het nationaliteitenbeleid zichtbaar. De Sovjetunie had met haar instituties en politieke systeem gelegenheid geboden aan rivaliserende nationale elites om de samenleving te mobiliseren en macht te vergaren door gevoelens van angst aan te wakkeren.¹⁷⁷ De groeiende instabiliteit in de hele Sovjetunie creëerde een algehele onzekerheid die in de Zuidelijke Kaukasus al snel zou uitmonden in een nationalistische paranoia. De nationale identiteit in Armenië, Nagorny Karabach en Azerbeidzjan werd een grote uitdaging voor de Sovjetautoriteiten en deze identiteit werd misbruikt door lokale leiders om de eigen natie te homogeniseren. ‘De ander’ werd vanaf nu gezien als een obstakel voor de eigen zelfverwezenlijking en dus als een gevaar. Dit alles leidde tot een spiraal van intolerantie waarin de hele regio verzand raakte.

De heersende elites van Armenië, Nagorny Karabach en Azerbeidzjan gebruiken het conflict sinds 1991 om hun binnenlandse macht te legitimeren. Zij verdedigen hun ondemocratische regimes door misbruik te maken van het gevoel van angst dat bij de bevolkingen leeft. De prioriteit voor de leiders is hun eigen macht en zij zullen nooit bereid zijn om hun status te verruilen voor een compromis. Bovendien bezitten zij voldoende macht om de impasse te laten voortduren en het ‘bevroren’ conflict maakt onmiddellijk ingrijpen niet nodig.¹⁷⁸ Wel zijn de economische en humanitaire kosten van de blokkade en van de vele vluchtelingen erg hoog voor beide partijen. Toch betekent dit niet dat de regeringen zich onverzoenlijk opstellen terwijl de bevolkingen graag bereid zouden zijn om een compromis te sluiten. Integendeel. Een jarenlange nationalistische propaganda waarin ‘de ander’ als vijand wordt geportretteerd, en de gevoelens van bitterheid ten gevolge van de oorlog hebben de bevolkingen zo mogelijk nog compromislozer gemaakt dan hun regeringen. Zelfs daar waar de politieke leiders bij tijd en wijlen bereid lijken om concessies te doen worden zij hierbij gehinderd omdat een compromis onverkooptbaar zou zijn tegenover de bevolking. De elite speelt een zeer kwalijke rol bij het instandhouden van deze vicieuze cirkel. Naar buiten toe probeert men, ook om een beter imago te krijgen in de ogen van de internationale gemeenschap, door middel van dialoog en compromisbereidheid de indruk te wekken daadwerkelijk een oplossing te zoeken. De eigen bevolking wordt echter doelbewust, met behulp van onderwijs en media, gehersenspoeld om zodoende de vijandschap en de strijd lust levend te houden. De politieke elites kunnen op deze manier hun eigen handen in onschuld wassen.

¹⁷⁷ Tokluoglu, p. 84

¹⁷⁸ Özkan, p. 585

Voor Armenië is uitsluitend een volledige soevereiniteit over Nagorny Karabach acceptabel. Officieel heeft het land echter geen territoriale claims en men presenteert zichzelf als een buitenstaander om de internationale positie te versterken. In realiteit bood (en biedt) Armenië echter enorme militaire, economische en politieke steun.¹⁷⁹ Azerbeidzjan maakt ook geen haast om een compromis te zoeken. Door de status-quo was Azerbeidzjan in staat om vooralsnog internationale erkenning van Nagorny Karabach te blokkeren en bovendien kan men wellicht in de toekomst een territoriale integriteit op militaire wijze afdwingen. Bakoe gaat alleen maar akkoord met een *de jure* soevereiniteit van Azerbeidzjan op het hele Azerbeidzjaanse territorium met een maximale autonomie voor de Armeense bevolking van Karabach. Ondertussen houdt de Azeri-elite de vechtlust levend met een nationalistische retoriek, gebaseerd op de oliewinsten. De impasse is dus een gevolg van het feit dat niemand een compromis wil. Beide partijen hebben van de geschiedschrijving een instrument gemaakt dat de collectieve identiteit vormt en dat territoriale claims rechtvaardigt. De staatsidentiteit wordt voor een belangrijk deel gevormd door de dreiging van 'de ander' en de overheid vergroot het conflict in plaats van te functioneren als bruggenbouwer.¹⁸⁰ Elk vreedzaam alternatief wordt gebrandmerkt als 'staatsgevaarlijk'. De status-quo is vooral gunstig voor de elites die zichzelf kunnen verrijken door de impasse. Men gebruikt wel de retoriek van dialoog en vreedzame onderhandelingen om de internationale gemeenschap te behagen en deze lijkt zich hiermee tevreden te stellen.

De toekomstige stabiliteit van de regio is sterk verbonden met strategische belangen van verschillende externe actoren. Er zijn inmiddels informele allianties ontstaan tussen de VS, Turkije en Azerbeidzjan enerzijds en tussen Rusland, Iran en Armenië anderzijds. De internationalisering van het conflict heeft tegenstrijdige gevolgen. Enerzijds heeft de internationale gemeenschap, door de leiding te nemen bij de vredesonderhandelingen, verdere escalatie voorkomen, maar een politieke oplossing is amper in zicht, alle bemoeienis ten spijt. De internationalisering heeft het conflict in feite nog complexer gemaakt dan het al was. Het conflict werd door buitenlandse bemiddeling onderdeel van een geopolitieke rivaliteit tussen externe actoren hetgeen de verstrengeling van rivaliserende ambities verhevigde. Deze actoren waren in hun bemoeienis zelden neutraal en alle partijen streefden behalve naar een oplossing van het conflict, vooral ook naar de bevrediging van hun eigen aspiraties. Bovendien was de internationale gemeenschap niet erg consistent in haar beleid en men bood

¹⁷⁹ Rau, p. 55

¹⁸⁰ Adanir, p. 62

de conflictpartijen in de praktijk de mogelijkheid om misbruik te maken van deze inconsistentie. De externe actoren zouden zich moeten richten op de wortels van de oorzaken, die te vinden zijn in de autoritaire regimes van Azerbeidzjan en Armenië die de impasse doelbewust instandhouden. Politiek gezien betekent dit het actief steunen van democratisering, mensenrechten en de ontwikkeling van een krachtige *civil society*. Economisch gezien betekent dit behalve financiële steun ook het stimuleren van regionale projecten waarbij de conflictpartijen geprikkeld worden tot samenwerking. De huidige olie-investeringen van het westen zijn er gekomen dankzij de status-quo. De BTC-pijpleiding passeert een gebied dat binnen de reikwijdte ligt van Armeense troepen en een nieuwe oorlog zou dus zeer riskant zijn.¹⁸¹ De *de facto* status van Nagorny Karabach is dus in zekere zin beveiligd door de groeiende westerse investeringen in Azerbeidzjan.

De grootste belemmering voor vrede is de geconstrueerde beeltenis van ‘de ander’ als bron van dreiging. Dit wantrouwen wordt instandgehouden en vergroot door overheden, media en onderwijs, terwijl deze partijen het als een uiterst belangrijke verantwoordelijkheid zouden moeten zien om het wantrouwen door middel van culturele interactie, samenwerking en dialoog weg te nemen. Beide bevolkingsgroepen leven geïsoleerd van elkaar en kennen elkaar uitsluitend via de massamedia die uiterst vooringenomen zijn en bovendien grotendeels door de staat worden gecontroleerd. Een andere cruciale factor die zou kunnen leiden tot een duurzame vrede is de participatie van bredere segmenten van de samenleving in het vredesproces. Democratisering moet de macht van de regimes breken, die deze macht immers vooral kunnen legitimeren met behulp van het conflict. Een bloeiende *civil society* zou de dialoog kunnen vergroten en de overeenkomsten kunnen benadrukken in plaats van de verschillen. Armenen en Azeri’s delen immers voor een groot deel dezelfde culturele en politieke erfenis en beide groepen kampen met dezelfde problemen. Het droevige resultaat van de etnische conflicten is de vorming van mono-etnische staten in een regio die van oudsher gezien werd als een lappendeken van volkeren die min of meer vreedzaam samenleefden. De status-quo is inacceptabel omdat deze in feite de etnische zuiveringen legitimeert hetgeen een ongewenst precedent is voor de uiterst gemengde en heterogene Kaukasus. Veel slachtoffers van de Sovjetconflicten benadrukken dat deze conflicten ten tijde van de Sovjetunie, toen men immers vreedzaam samenleefde, ondenkbaar zouden zijn geweest. Ondanks deze gevoelens van nostalgie hebben bijna alle bemiddelaars oplossingen

¹⁸¹ Özkan, p. 593

gelanceerd waarbij een verdeling werd voorgesteld van territoria volgens etnische scheidslijnen. De internationale gemeenschap en de conflictpartijen zelf zouden echter actief moeten zoeken naar nieuwe wegen waarbij erkenning van de etnische pluraliteit een uitgangspunt is.

Op dit moment is een oplossing van het conflict nog niet binnen handbereik en de hoop op een duurzame vrede lijkt eerder gebaseerd op een misplaatst optimisme dan op realiteitszin. Desalniettemin zijn er nog vele wegen te verkennen die daadwerkelijk uit de impasse zouden kunnen leiden. Wanneer beide bevolkingen voldoende doordrongen raken van de realiteit dat wraakzucht en onverzoenlijkheid uiteindelijk funest zijn voor alle partijen dan kan er wellicht een reden ontstaan voor hoop. NGO's, onderwijs en wetenschappers zouden door middel van initiatieven die een toenadering tussen de conflictpartijen stimuleren een grote rol kunnen spelen bij een proces in de richting van duurzame vrede. Als het mogelijk is om bevolkingen op negatieve wijze te manipuleren dan moet ook het omgekeerde mogelijk zijn. Nieuwe generaties moeten worden opgevoed met een nieuwe, hoopvolle retoriek van vreedzaamheid en eigen verantwoordelijkheid. Het westen kan bij dit proces een factor van betekenis worden door initiatieven van individuen en organisaties op het gebied van dialoog en samenwerking financieel en moreel te ondersteunen.

Bibliografie

- Adanir**, F. Osmanismus, Nationalismus und der Kaukasus. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2005
- Aliiev**, I. Nagornyj Karabach, istorija, fakty, sobytija. Bakoe: Elm, 1989
- Bremmer**, I. en **Taras**, R. Nations and Politics in the Soviet Successor States. Cambridge: Cambridge University Press, 1993
- Bunijatov**, Z. M. e.a. Istoričeskaja geografija Azerbajdžana. Baku: Elm, 1987
- Coppieters**, B. e.a. Contested borders in the Caucasus. Brussels: VUB University Press, 1996
- Croissant**, M. The Armenia – Azerbaijan conflict. Causes and implications. Ort: Praeger, 1998
- Gammer**, M. Ethno-Nationalism, Islam and the States in the Caucasus (Post-Soviet Disorder). Londen en New York: Routledge, 2008
- Herzig**, E. en **Kurkchian**, M. The Armenians. Past and present in the making of national identity. Londen en New York: Routledge Curzon, 2005
- Huntington**, S. P. The clash of civilizations. London: Simon & Schuster, UK Ltd., 1996
- Karny**, Y. De Kaukasus. Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 2003
- Ležava**, N. e.a. Južnyj Kavkaz: Territorii. Istorii. Ljudi. Tbilisi: Izdatel'stvo 'Diogene', 2006
- Lynch**, D. Engaging Eurasia's Separatist States. Unresolved Conflicts and De Facto States. Washington DC: U.S. Institute of Peace Press, 2004
- Mangott**, G. e.a. Brennpunkt Südkaukasus, Aufbruch trotz Krieg, Vertreibung und Willkürherrschaft? Wien: Wilhelm Braumüller, 1999
- Masih**, J. en **Krikorian**, R. Armenia at the crossroads. Newark: Harwood academic publishers, 1999
- Miller**, D. en **Miller**, L. Armenia, Portraits of Survival and Hope. Berkeley en Los Angeles: University of California Press, 2003
- Nygren**, B. The Rebuilding of Greater Russia (Putin's Foreign Policy towards the CIS countries). Abingdon: Routledge, 2008
- Pietzonka**, B. Ethnisch-territoriale Konflikte in Kaukasien. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1995
- Pope**, H. Sons of the Conquerors. New York: Overlook Duckworth, 2005
- Rau**, J. Der Berg-Karabach-Konflikt zwischen Armenien und Aserbajdschan. Ein kurzer Blick in die Geschichte. Berlin: Verlag Dr. Köster, 2008

- Rubin, B.** en **Kirişçi, K.** Turkey in World Politics: an Emerging Multiregional Power. Istanbul: Boğaziçi University Press, 2002
- Suny, R. G.** The Soviet Experiment. Russia, the USSR and the Successor States. New York en Oxford: Oxford University Press, 1998
- Tsygankov, A. P.** Russia's Foreign Policy. Oxford, Rowman & Littlefield, 2006
- Tütüncü, M.** Caucasus: War and Peace. (The New World Disorder and Caucasia). Haarlem: SOTA, 1998
- Vanderscheuren, N. e.a.** Kruitvat Kaukasus. Brussel: Koerdisch Instituut, 2004
- Velichanova, N. e.a.** Istorija Azerbajdžana po dokumentam i publikacijam. Bakoe: Elm, 1990
- Waal, T. de,** Black Garden, Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York: New York University Press, 2003
- Walker, C.** Armenia and Karabakh: struggle for unity. London: minority rights publications, 1991
- Zürcher, E. J.** Turkey. A Modern History. Londen en New York: I.B. Tauris, 1993

Artikelen:

- Avakian, S.** 'Nagorno Karabagh. Legal aspects.' Website: www.armeniaforeignministry.am
- Balci, B.** 'Between Sunnism and Shiism: Islam in post-Soviet Azerbaijan.' *Central Asian Survey*, 23(2), June 2005, pp. 205-217
- Dragadze, T.** 'The Armenian-Azerbaijani Conflict: Structure and Sentiment.' *Third World Quarterly*, Vol. 11, No. 1, January 1989, pp. 55-71
- Fraser, N.M.** 'A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute'. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34. No 4, December 1990, <http://links.jstor.org>
- Green, A.** 'Comparative Development of Post-Communist Civil Societies.' *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, 2000, pp. 455-471
- Halbach, U.** 'Russland und der Westen im Südkaukasus'. *Armenisch-Deutsche Korrespondenz*, Vol. 4, 2002
- Heyat, F.** 'Globalization and Changing Gender Norms in Azerbaijan.' *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 8, No. 3, September, 2006, pp. 394-412
- Ishkanian, A.** 'Is the Personal Political? The Development of Armenia's NGO Sector During the Post-Soviet Period.' *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series*. 2003
- Najafizadeh, M.** 'Women's Empowering Carework in Post-Soviet Azerbaijan' *Gender and Society*, Vol. 17, No. 2, April 2003, <http://links.jstor.org>

- Özkan, B.** 'Who Gains from the "No War No Peace" Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict' *Geopolitics*, Vol. 13, 2008, pp. 574-601
- Rutland, P.** 'Democracy and Nationalism in Armenia.' *Europe-Asia Studies*, Vol. 46, No. 5, 1994, pp. 839-861
- Tohidi, N.** 'Soviet in Public, Azeri in Private. Gender, Islam and Nationality in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan.' *Women's Studies International Forum*, Vol. 19, Nos 1-2, 1996, pp. 111-123
- Tohidi, N.** 'The Global-Local Intersection of Feminism in Muslim Societies: The Cases of Iran and Azerbaijan.' *Social Research*, Vol. 69, No. 3, 2002
- Tohidi, N.** 'Women, Civil Society, and NGOs in Post-Soviet Azerbaijan.' *The International Journal of Not-for-Profit Law*. Vol. 7, Issue 1, Nov. 2004. <http://www.icnl.org>
- Tokluoglu, C.** 'Definitions of National Identity, Nationalism and Ethnicity in Post-Soviet Azerbaijan in the 1990s.' *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 28, No. 4, July 2005, pp. 722-758
- Zourabian, L.** 'The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?' *United Nations Chronicle*, Vol. 14, Spring 2006, pp. 252-265